

Gender Transformation & Empowerment

Kupsabiny

KIITAPUT NYEPO CEEPYOSOK CEE KANSORROONIC

Kaakalyayetetet nye ceeywentyini kantoyootikaap ceepyosok am kaacee kansoroonik

Arawetaap somok 2013

Yiisyonutek cee cemakyini kwiiy cekto am mwaatyayateet

Rita Aciro Lakor:
Kantoyintee nyewo;
Ceepynosok coo yiyiintos am Uganda

Perry Aritua:
Executive Director;
Yamateet aap kayomoteetaap ceepynosok – ntarastitaap
Uganda

Regina Bafaki:
Kantoyintee nyewo;
Yiityateetaap narateet

Patricia Munabi Babiiha:
Kantoyintee nyewo;
Kapurtaap yamateet nyepo ceepynosok

Robina Rubimbwa:
Kantoyintee nyewo;
Kwenuutaap potyoyiisyetaap ceepynosok

Yiisyeet nyiitenyi kunye kiikwiiye ateptaap “Corookyinetet nye ceeywentyiini
Yiisyonutek coo cwiyyotin wule mite kantoyootikaap ceepynosok kansoronik
copo nguuny”

© Yamateetaap kayomoteetaap ceepynosok 2013

Riipotin kamukeywek. Yee macee ciitake tokol kule ayiisye kiiyitinyi kaa
suumanee nto kamongesyanti, kumace kusoom kamukeywek kukwane
wule mite piiko coo kicece kamukeywek ciitecu.

Kii keeresyiini Rita Aciro-Lakor

KIITAPUT NYEPO CEEPYOSOK CEE KANSOROONIC

Kaakalyayetetet nye ceeywentyini kantoyootikaap
ceepyosok am kaacee kansoroonik

Arawetaap somok 2013

Kaasupoyiishet

Kokwettaap ceepyosok cepo ngalekaap manta kuce koostoy ceepyosok kansoroonik, kantoyotickaap Tistrik (DISTRICT) ceeyek

Ceekisyet

Yiisjetaap kasumeti kusiiru kaakalyatet nyepo piikoce cwiiyotin kumite wulyo kokweet nyepo yiityatanuk kukas kule kaapa yiisyonutek taay cepo kansoroonik cepo nguny ankunyor ngoomneet sakukwiiy yiisyonutek cee caapotin.

Am kenyitaap 2011, kiikwa kansoroonik cee puntooy 75% (Taamanwakiik Tiisap ako muut am pokol) ako kiiwute ntarastinak ankuciiner patyoyiishet ako suutuneetaap yiisyonutek am kokwonuk.

Kicesile kiitapuni kupoyiit kokweetaap ceepynosok cepo manta ceetyiikyini naraatetaap ngoomnenet nyepo ceepynosok, kansoroonik.

Kokweetaap ceepynosok cepo manta kuce ywentyini ceepynosok kansoroonik swameet kule kwiisye kiitapuni kunyu loonget sakukalya kaayonget nye caapot am patyoyiisyyet nyepo nguny.

CEE MIITE ARIT

Kaasupoyiishetii

Ceekisyet iii

Kaaporuneet.1

Ceenamakeey ako kiitapuni2

**KAARERYANTEET NYEPO TAYTA(1): NTARASTINAK
CEE KOLYOY CEEPYOSOK KUSIIR SIYAASA AM KOREET
KUMUKUL,KAMASWOOKIK AKO KOREET 3**

1.1. Wuule yuunto ngalekaap ntarastiinak coo kiicecom3

1.1.1. Kaatilyayateetaap kamukeywekaap piiko am koreet tokol .3

1.1.2. Kaayomotet nyenuumu cyiiyatee nyepo ceepynosok , 1979. .3

1.1.3. Wule yoongne Beijing am yiiyanik am kenyiitaap 1995 . .4

1.2. Tukuuk ce yiisye ceepynosok am siyasaa am kaamoswookik 5

aap koreet5

1.2.1. Yiiyanik coo kaceekonkeey kuyu wule mite ntarastinac

cepo piiko ceetuuyec ako kamukeywekaap piiko5

1.3. Ntarastinac cee yiisye ceepynosok am siiyasa am Uganda . .5

1.4. Amne saakumite ceepynosok cee coongiic siiyasa?

Kaasotoywo nee nye tiikni,kaayiitisyet,ako coo keetye

kaayiitisyet.6

**KAARERYANTEET NYEPO AYEENY (2)YIISYONUTEK COO
CWIYOTIN AKO YIISYONUTEC COO YEME CYIIY CEPO
CEEPYOSOK KANSORONIK CEPO TISTRIK. 7**

2.1. Amne saakupo laatic patyoyiishetaap nguuny?.7

2.2. Yiisyonutek coo cwiiyotin ako yiisyonutec coo yeme cyiiy

cepo ceepynosok kansoronik7

**KAARERYANTEET NYEPO SOMOK: NGOOMNENEET NYE
MAKYINI CEEPYOSOK KANSORONIK KIIYISYE KUUROOT
YIISYONUTEK COO YEME CYIY.. 11**

- 3.1. Ngaalaleet 11
- 3.1.1. Ciiyiisye loonganik coo leelaac am ngaalalateet saaciilangte
kaatociinoteet nyepo kansoronik cepo nguuny 14
- 3.1.2. Yoometaap koompuuteet nye cwiiyat nye ceengoololyiine
yemet 16
- 3.1.3. Silisyetaap lokoywek am facebook 17
- 3.2. Ngaalalateetaap yemet 19
- 3.2.1. Pikaap siyasa kuuce kootuwokaap piko coo kweyiisyii.
Kuskusyiini neeto ngaalalateetapp yemet kaaroomun yoo
kaakwiityaa neto ngaalalateenyi. 20
- 3.2.2. Yeme kuule kukwiiy ciito kuulane saa kuuyeeek cii nye
ngoolole yemet nye taapon karoomun? 20
- 3.2.4. Tukuk cee mace kuponto ciito nye ngoolole. 21
- 3.2.5. Wule wunto ngaalatet. 21

KARERYANTEETAAP AMWAN:

KAYONGYINET 23

- 4.1 Kayongyinet kuu keey nee? 23
- 4.2. Cwiiyaetaapkayingyinet 23
- 4.3. Loongan nee ceemuce ciiyisye am kayongyineteet saa kuco
wecwecateet 24

KAARERYANTEET NYEPO MUUT KANTOCIINET

KAPURTAAP KANSORONIK. 27

- 5.1 Tukuk cee misyini saa kuroot kayongyinetap kapurto.. . 27
- 5.2 Keey nee nye mace kumite ngaalalet nyoo kacesil 28
- 5.3 Loonganikaap kantoyinteet 29
- 5.4 Tukuk coo name piiko tokol;. 29
- 5.5 Koruruketaap yiityayateet sacepunto katilyayateet. 30

5.6 Wule muce cenamta piiko coo wuyec am kapurto. 30

**KAAREYANTEETAAP LO CWIITYATEET NYE MITE
KWENUTAAP MORONIC AKO KOORUK 32**

6.1. Yiityayateetaap karikaap mooronik ako kooruk 32

6.1.1. Laatic cepo cwiiytaayateetaap karikaap Mooronik
ako kooruk 33

6.1.2. Nkaasinaak coo neere yiityateetaap kaarikaap
mooronik ako kooruk yo ceemi ceekese yiityaateet. . . . 33

6.1.3. Piimpanisyet nyepo yiityayateetaap tatiisyeet nyepo . . . 34

6.2. Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk 36

6.2.1. Muuce ceecop kuulene mooronik ako kooruk am Kokwetaap
nguuny kuruptoykey ako tatisyetaap karik ako
yiiyayatanik.. 36

6.3. Yamateetaap kouk ako mooronik 38

6.3.1. Muce ciiner kulane yamateetaap mooronik ako kooruk am
kokwet nyopo nguuny? 38

6.4. Wule namto mooronik ako koruk afisikwa. 38

TAATISYEETAAP KOOKOCKOCETEET 40

7.1. Konuunetaap ngaaleek coo pere ceengaalaale,
kookockoocateet akolookoywek. 43

7.1.1. Koon uuneteetaap ngaaleek coo pere ngalaale 43

7.1.2.1. Kookockoocateet. 44

7.1.2.2. Lokoywek. 45

7.1.2.3. Kamamite kookockooceteet 45

7.1.2.4. Karactayateet	45
----------------------------------	----

**MAARARISYET AKO KERERISYET: KAAERERYANTEETAAP
SISIT 46**

8.1. Tuukuk coo yeme kumite kasoteey yo ceemite Ciityociinikeye kererisyet ako kiirateet.	46
8.1.1. Koowuuteetaap piiko coo neemekeye.	46
8.1.2. Toopaneetaap coomakutook	46
8.1.3. Toopaneetaap cuurtayaateetaap naraateet	47
8.1.4. Mokoryontitaap karik	47
8.1.5. Mokoryontitaap piiko	47

**KAAERERYANTEET NYEPO SOKOL KOKWETAAP
CEEPYOSOK 49**

9.1. Keey nee nye makyini sa cetow kokwetaap ceepynosok. . .	49
9.1.1. Kokwetaap ceepynosok ku keey nee?.	49
9.1.2. Amne kokwetaap ceepynosok?	50
9.1.3. Tiikyneetaap kookwetaap ceepynosok ku keey nee?	51
9.2. Muce kuuroot kookwonikaap ceepynosok yee kaceeywee ngaalecu kaasotoy.	52
9.3. Yee saakwiiyis tukuk cuu cee rooko kutok:	53

Glossary 55

Annex A: Practical guide on how to open an email address	56
Annex B: Wule yunto ngaalalateet	58
Annex C: Tukuk cee ciyongne sakuyamkeye yiisontek coo cwiiotiin copo yemet ako ciito nyo mite nkityonin. . .	59
Loonget nye marere yiisyonuteekaap saamwek.	60

Acronyms/Abbreviations

ACFODE:	Action for Development
CEDAW:	Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women
CEWIGO:	Center for Women in Governance
CDOs:	Community Development Officers
CSOs:	Civil Society Organizations
DGF:	Democracy Governance Fund
ECOSOC:	Economic and Social Council
FORODE:	Forum for Women in Democracy
GDD:	Gender Disaggregated Data
LCs:	Local Councils
NAADs:	National Agricultural Advisory Services
PWDs:	People with Disabilities
SMS:	Short Message Service
UWONET:	Uganda Women's Network
WDG:	Women's Democracy Group
WDN-UGANDA CHAPTER:	Women's Democracy Network–Uganda Chapter
UDHR:	Universal Declaration of Human Rights
UNDP:	United Nations Development Programme
UWOPA:	Uganda Women's Parliamentary Association

Kaaporuneet

Kiicineere kansoronik coo poo kamoswookiik cee cwiiyotin ankusut cekto ngoomuneneet nye cwiiyat nyepo latik. Nka kot kumite yuunyonto, tuukusic kansoronik coo leelac coo ponto ngoomneneet nye neemakeey ako patyoyiisyeet nyopo nguuny, kuyu wule ceemaktooy kwiiy cekto yiishonuteek cee cwiiyotin ako coo yeme kule kyiiy cee nyiitotin.

Kumiite ngaalecaa yuunyoto, ceemakyiini kansoronik kuukwiiy kaasotoywek cepo latic am kaynetaap yeemet anku kwiiy yiisyonuuteek cee ceemakyiini kupo kasotoyweek cooto kakwiiy cekto.

Mite kansoronik alaak cee mapoonto ngoomneneet nyepo naarateet am kamoswookik alak, nto ciitecu kuu ngoomuneneet nye ciinketee kokwoonukaap kansoronik, ntarastinaak copo kiirwoket nto kuuweec wule weetoy ngaalekaap karik.

Am kansoronik cee coongic kuce mace tuukuk cee cwiiyotin nto kaakalyayateet. Nyemaceekaseey, ku kule kansoronik ceepyosok kuce memuce kot kuponto cekto kweeyiisyeet nye tooku taapon, ntene anku miisyyini kule kooyongyi cekto kooruk anku mace ceek kuunponto ngoomneneet nye muce kusat wuuyiinwek cee neemakey ako kooruk ako mooronik saakuroot kaasoteeyweek, tatiisyeetaap karik ako yiityaataanik, cee naamakeey ako tuukuk cepo mooronik ako kooruk.

Mpo kuponto kansoronik cee lelaac ngoomuneneet, nyooru mpecek kansoronik coo yoswaakiik wuuyinweek yee makuriip ntarastinaak cepo patyoyiisyeet nyepo nguuny.

Puryo kot kuuwuyin yeponto akeenke am kansoronik wuuyinto, paate po yiishonuteekwa laatic anku cwiiytyotiin. Kuunyoo mace cekto kaakalyosyet kucoone kasimeeti ako piikaap koret saakuneer yiisyonuteek cee cwiiyotiin cee suutu ngoomneneet cyiye yiisyonutek cooto.

Ceenye kiitapuni kule kuukalya ceepyosok coo kansoronik kule kunyoor cekto parooyiintakeey tookol kule kuunket cekto taapon yiisyonuteek cee cwiiyotiin ako yiisyonuteek coo mace kyiiy saakuuneer ngoomneneet sakukwiiy cekto yiisyonutek tapoon ako tuukuk cee tapoonac cepo yemet ce yongyiini cekto.

Kiitaput nyiiteenyi kunye koociini kansoronik lookoywek cee kolyoy kuuner anku neet kansoronik kupo taay ako yiityayateetaap naarateet.

Ceenamakeey ako kiitapuni

Ciinket kule yeme kuponto kansoronik yiityaayateetaap kaaneetisyeet nye weeti taay. Anku ceekasee kule ponto am kansoret tuukuk ako wuuynewek cee maakarkeey. kiitapuni Kuunye kiicesaat kuumaaponto wuuyin yee yiishe kansoronik

Kaaruukneenyi kunyi:

- ◆ Ntarastinaak cee kiiciitilya kuukalya ceepynosok kwiiysye am kaantociineteet;
- ◆ Yiisyonutek coo cwiyyotin ako yiisyonutec coo yeme kyiiy cepo ceepynosok kansoronik cepo tistrik.
- ◆ Mace ceepynosok kansoronik ngoomneneet nye sakwiiyiishe am Yiisyonutek coo cwiyyotin ako yiisyonutec coo yemekyiiy kooruk, kucuu; Ngoomneneetaap ngaalalateet, wecwececatetaap mooronik ako kooruk, kaayiiyiinetaap mooronik ako kooruk, Cwiiytaayateetaap karik am wule mite mooronik ako Kooruk, Wule namtoy mooronik ako kooruk offisinak ceekwa Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk, Yamateetaap mooronik ako kooruk, ngaalaaltayateet, yiityaayateetaap tuukuk coo curtyotiin konuunetaap ngaaleek coo pere ceengaalaale, kookockoocateet ako lookoywek, Koonuuneteetaap ngaalek coo pere ngalaale, suutuneetaap lookoywek, kookockoocateet, keereersyeet ako kiirateetak ako kookwetaap ceepynosok.

KAARERYANTEET NYEPO TAYTA:

NTARASTINAK CEE KOLYOY CEEPYOSOK KUSIIR SIYAASA AM KOREET KUMUKUL,KAMASWOOKIK AKO KOREET

1.1. Wuule yuunto ngalekaap ntarastiinak coo kiicecom

1.1.1. Kaatilyateetaap kamukeywekaap piiko am koreet tokol

Am kanyiitaap 1948, kicaamta anku kootiilya Kaayoometeetaap koorosyek Kaatilyateetaap kamukeywekaap piiko am koreet tokol.

Am Kaatilyateetaap kamukeywekaap piiko am koreet tookol. Am taateetaap 21, camciini ntarastit kule kukwayiis cii ake tookol kantoyiinteet nyo came. Kiicamta Uganda ntarastiinak cepo kooret tokol kule kuukway mooronik ako kooruk kuuyek kaantoyotikwa.

1.1.2. Kaayomotet nyenuumu cyiiyatee nyepo ceepysok , 1979

Am keenyiitaap 1985, kiicamta Uganda . Kaayomotet nyenuumu cyiiyatee nyepo ceepysok , 1979.Yee kaacamte kooro ake tookol kootiny maase kuutikyii ntarastinak copo kooret tookol. Kuumisiyiini ntarastinak copo kooret anku kwiiyiisye cooto kiicekoon ankumwow wule mii kuuwetoy taay ntarastinak.

Kookwetaap koorosyek kuuce nuumu cyiiyateet nyepo ceepysok , am Taateet nyopo 7 kuure kookwetaap koorosyek “ koosaret cwiiyateet nyepo ceepysok am siiyaset ako sooponto nyepo akookaay.

Am koopurtaap 16 (1997), kookwet nye nemakeey ako cwiiyateet nyepo ceepysok kuuce kiisoom cek caamtayaateet 23 nye nemakeey ako kooyometeetaap ceepysok nyepo siiyaset ako sooponto nyepo akookaay. Nkoolonu kookwonikaap koorosyek kule ceecamta ntarastinak coo kiikiyiitilya anku kwiiyiisye am artinaak tookol, kuunamtoykeye mpo ako aroosyek coo cwiiyotiin, saacenyor kaayoonkyiineetaap ceepysok am siiyasa am saaponto am wule mite yemet.

Uganda, kuusir kiitaputaap ntarastinak ako ntarastinaak cepo kweyiisyet kuce kaakotilya kule wuule yuunto ngalekaap ntarastiinak coo kiicecom

kuce yeme kooneer yamateetaap mooronik ako kooruk am saapontaap siyasa am wule mite yemet.

1.1.3. Wule yoongne Beijing am yiiyanik am kenyiitaap 1995

Am kookwet am amwan nyepo ceepynosok nye kiicipur Beijing am kenyiitaap 1995, kunye kiikwiil yamateetaap mooronik ako kooruk am kootilyateetap koosotoywek. Wule yoongune Beijing am yiiyanik, kuce tiilyoy akeny kule kwiilateetaap ceepynosok, koonumnekeey siiyasanik, kuunamakeey ako teeputok cee caang cee ruptoykeey ako kurootyantiit nye cyiisye. Tiinye koosotoywek cepo ngaalekaap manta cope kaatongsyet, mwowu kule ponto ciito kaamukeywek kukweyiis nto kaacekway nye oyech, ceepynosok ako mooronic . Yee katayiis ceepynosok am siiyasa meemuce kuukwiyookis kaasotoywekwa am narateetaap ngaalekaap manta.

Kiimopate Wule yoongne Beijing, nteene yamateetaap ceepynosok am kaatiilyateetaap kaasotoywek kuuce maamace pate kuule kooyomakeey nto kuule ceerup ngaalekaap manta, ntene ankuuyam kuule ceesut koonuneetaap ceepynosok taay. Yee muunacekas ceepynosok am kaamaswookiik tookol cepo koonuunetaap kaasotoywek, meemuce koot kuucoo yamateet, narateetako ako taaloosyet.

Wule yoongne Beijing am yiiyanik, poonto cek ngaalek ayeeny Cemace koowuutekeey ceepynosok am kaantotyoteet ako koonuunetaap kasotoywek.

- ◆ Poonto cekas kule keewuutekeey ceepynosok kuutokol am kaantoyoteet ako koonuunetaap kasotoywek.
- ◆ Kuutesyikeey kaamukooywekaap ceepynosok am kaantonyoyoteet ako koonuunetaap kasotoywek.

Uganda kuu kokwetaap ntarastiinaakaap koorosyek tookol ceenamakeey ako kaamukooywekaap ceepynosok. Miishiini kuusutuu cekto tilyayateet nye namakeey ako koonuneetaap kasotoywekaap mooronik ako kooruk.

Waaniikyanditaap CSOs ako WDG kuuce koolyoy kaasumeti kuucoomtocii ceepynosok koowuutekeey siiyasaset ako kuukeereer swaamet nye ywentiinin kaasuument narateetaap yaamateetaap ceepynosok ako mooronik am koonuneetaap kasotoywek. kuuyoo ceemi ciilongtee ceepynosok kansoronik am ngoomneneet saaciititiir cekto am koonuunetaap kasotoywek.

1.2. Tukuuk ce yiisye ceepynosok am siyasaa am kaamoswookik aap koreet

1.2.1. Yiiyanik coo kaceekonkeey kuyu wule mite ntarastinac cepo piiko ceetuuyec ako kamukeeywekaap piiko

Am paalakyetaap sokol nyepo Yiiyanik coo kaceekonkeey kuyu wule mite ntarastinac cepo piiko ceetuuyec ako kamukeeywekaap piiko kuunye soociini kookwonik coo kiikoonkeey kule kuusat ntarastinac tapoon coo tiitire ceepynosok yoo mweenekeey ako moronic am siyaset

Ngaaloontyiini ntarastinak Kooroosyek coo kiikootiiny paalakanyiik kuyuu Uganda kuule kurup cekto ntarastinak kusir kaantoyiitekaap Tistrik, kansoronikaap Tistrik, muuniistaanik, kaantoyiitekaap kookwetaap Uganda ako kantoyiinteetaap kooretaap Uganda kuuce mace kuukas kule kaaciiwuute ceepynosok am kweyiisyaetaap Kookwonik coo kiitaaceengoolole

Kiikase Uganda koorosyek alak ankuu saat neto natarasic cecii wule kaacekaste am kookwetaap 1.1.3 sakule ciineer ceepynosok am kamastaap siyaset ako saaponto am wule mite yemet.

1.3. Ntarastinac cee yiisye ceepynosok am siiyasa am Uganda

Kaamukeeywekaap Uganda kuywee swamet ceepynosok am saaponto am wule mite yemet kuunye yoongne palakyetaap 38 am ntarastit nyewo nyepo Uganda kunye mwowu kule ponto cii ake tokool nyepo Uganda koowutekey ngaalek ceenamakeey ako kasumeti kwene nkiityonin nto kasir wule mite kantoyiik kwa.

Ponto cii ake tokol nyepo Uganda kamukoywek koowutekeey yiisyonutek cesuutu taaloshet anku wecwec cek ntarastinakaap kasumeti kusir kookwonik coo kiruruckeey. Palakyetaap 33(4) kunye tore taapan kamukeywek ciitucu ankukon kule masa kuunyoor ceepynosok kamukoywek anku ceenam cekto yu mooronik, anku nyor kupeyok coo karke coopo mooronik siyasa waanik ako yiisyonuteekap karik ako yiisyonutekaap waanikyantit.

Karekeey ntarastiit nyewo nyepo Uganda kaatilyayateetaap ceemisyaetaap ceepynosok ako piiko alak tokol cee kiiciinate cekto am narateetaap koret wule mwotyoy palakyetaap 32(1) cemece kule ciinokne cekto. Yee saacilangte

koowutetaap ceepynosok am siyaseetaap kooret am kookwetaap nguny, palakyyetaap 180(2) (b) nyepo ntarastiit nyewo nyepo Uganda kunye mwowu kule akeenke am somok am luuketaap kasumetitaap nguuny kuuze masakuuyek ceepynosok.

Kiikwiyisye kenye kookwonikaap siyasanik alak palakyanik am kaamoswonukwa anku taasyi koowuteetaap ceepynosok wule mite siyaset

1.4. Amne saakumite ceepynosok cee coongiic siiyasa? Kaasotoywo nee nye tiikni, kaayiitisyet, ako coo keetye kaayiitisyet

- ◆ Piico coo cetepne ako coo cene lokoywek kuce kisot kule keey nyepo laat kot koyoyeeky luketaap ceepynosok ako mooronic am afisinaakaap siyaset kupo kasotoywek cuu:
- ◆ Ngaalekaap manta– Am luuketaap piikap koorosyekwa, kwenuutaap luuketaap piiko cooto kuce kooruk kuunyo ponto kamukeywekwa kiintocii.
- ◆ Ngoomneenetaap ceepynosok kuunye cwiiyat am nyopo mooronik kunyo misyini kiiyongyi cekto am kirwoket yee ceesate ntarastinak coo pere saciiyisye.
- ◆ Tukuuk cee puryee ceepynosok kuce maakarkey anku ponto mpo tukuuk coto kaacutet kunyo mace ceepynosok ciyongyii am kookwonik saakugeet cengoololtoyii celto tukuul cee purye.
- ◆ Ponto ceepynosok kaamukoywekaap kaayomoteet nye rupe kukas kule kakwiyakay kiitake nyepo latik am kayongyineteetaap tukuuk cee purye cekto yee kanyoor cek kaayongyineteet nye cwiiyaat.
- ◆ Coorokyini ceepynosok sapoontaap siyasa toos yee mite ciito ake nye mite kuukase cek nye yiisiy taapon kaaromun.
- ◆ Kaayongyiinateet nyepo mooronik ako ceepynosok nyo kikooyoyeeky kunye neere ngaalekaap manta am potyoyiisyeet am taastayateet ako kooruurukyantiitaap ngaalekaap manta.

KAARERYANTEET NYEPO AYEENY: YIISYONUTЕК COO CWIYOTIN AKO YIISYONUTЕК COO YEME CYIИ CEPO CEEPYOSOK KANSORONIK CEPO TISTRIK.

*Kiiciiroore kiitaputaap kaanitisyeetaap cepyosok
kansoronik(2011);Ntarastiitaap kasumetiitaap nguuny, ntarastiit nyewo
nyepo koretaap Uganda ako lokoywek kukwane tooyiik cee kikiciipa
Tisrikiinak 50 cepo Uganda (2013)*

2.1. Amne saakupo laatic patyoyiishetaap nguuny?

Kasumetiitaap nguuny kuu katya nye naamakeey ako yiisyonuteey ako kaayongyiineteetaap latik am wule mite piiko coo kweyisi. Kurketaap 9 nyepo kasumetiitaap nguny kaatilyateetaap 243 kunye yiye kookweetaap nguny kunyoor swaamet kuusir wule mite siyasa am kwenutaap potyoyiisyetaap kasumetiitaap nguny.

Ponto kookwet kaamukoyweek coo cwiiyotiin cee ceerupe kuuruptoykeey ako ntarastit nyewo ako kaatilyateetaap kasumetiitaap nguny, Piiko coo kiiceyiicii Uganda pate cee tilee kuuyek coopuure kookwetaap kasumetiitaap nguny.

Kuruptoykeey ako palakyeetaap 180(2) (b) nyepo ntarastit nyewo 243 nyepo Uganda, akeenke am somok ateeputeek cepo kasumetiitaap nguuny kuce maaciitoore tapan kupoyit ceeptosok. Palakyantinyi kunye maayete ceeptosok masa kot koomwentyiikeey cekto ateeputok am kookwet.

2.2. Yiisyonuutek coo cwiiyotin ako yiisyonuutek coo yeme cyiи cepo ceeptosok kansoronik

Kamastaap II nyepo kaatilyateetaap ntarastitaap kasumetiitaap nguny kunye koonu yiisyonuutek coo cwiiyotin ako yiisyonuutek coo yeme cyiи cepo kansoronikaap nguny cepo Tistrik. Mpo kuuponto kansoronik yiisyonuutek coo cwiiyotin wule kaacemwaatyе nguny yupuyu, ceeptosok kaansoronik kuupo yee koor kuce cemakyiini cekto kule kuusut wecwacaateet am wule mite saponwekaap ceeptosok yoo cemi ciiporu yiisyonuutek coo cwiiyotin.

Yee sakuyek cekto kuurostisyeek misyini kunyor cekto ngoomneneet nye masa kuucop ankuuner yamateetaap mooronik ako kooruk am yiityateet, taatisyeetaap karik, anku cekiir yiisyonutek ceesutu narateet. Kamastaap somok kunye maakukon wooyintaap kiitapuni.

Yiisyonutekaap ceepyosok kansoronik kuce cwiyyotiin anku koyongtos ngiityoniin am ngaalek cee maakarkeey yee maanayaste kokwooniik wule yiisowune cekto. Ciiyuye cepyosya kansoryo nyee poo neeto kopkwet nyo kantooyotik cooyec. Yiisyonutekyii neto coo cwiyyotin kucu:

- ◆ Koowutekeey neto am caakisyet ako kaatongesyetaap ntarastiinak coo tiilyoy kookwet.
- ◆ Koowutekeey neeto kaaresyiinetaap taay nyepo kaatilyateetaap ntarastinakaap kansoronikaap kasumeti, ako ceekereer anku celumciin yiyanikaap kaalyoyotic coo mapo kasumeti am Tistrik,
- ◆ Koowutekeey yoo cekeerere yiisyonuteekaap yiityayateetaap kookwet anku ceesut yiyanik coo kaacerober coo misyini taay;
- ◆ Kootingyi cekto ciito ake tookol nyoo peere cekweecii kookwetaap piiko coo ntoogyiini piiko coo yiisiyi yiisyonuteekaap kasumeti, coo yoongyiini riipsyetaap karik am kasumetitaap nguny, coo yoongyiini mporosyek am Tistrik, nto kokwet ake tokol nyee kaacekwaay;
- ◆ Kootorooc anku saat wuuyiinweek coo kaakwane kookwonikaap kasumetitaap nguny;
- ◆ Yoo kapok kenyiit, cee keerer wule koopeto yiisyonutekaap kookwonuk kuunamakeey ako yiityayateetaap yiisyonuteek;
- ◆ kwii cekto yiisyonutek alak tookol wule maaku mwotyokyii ntarastinikaap kansoronik.

Kurketaap 22 nyepo ntarastiniikaap kasumettitaap nguny kuce tiilyociini kookwonuk coo yiisiyi kuce paaroociini kasumetitap nguny kwiiyi yiisyonuteekwa coo cwiyyotiin. Kansoronik coo yiisiyi kuce kiitorkyiini cekto yiisyonuteek coo yeme kule kukwiiy cekto am kamswok cee cwiyyootiin, kiiyuyee; saponto ako sumaneet, karik ako yiityayateet, yiisyonuteekaap kantoyotiik, narateet ako yiisyonutek alak tookol. Ceepyosya ake tookol kansoryo nyoo yiisiyi nku mite kookwet, yiisyonuteekyi kucuu;

- ◆ kumaarar anku keerer yiisyonuteekaap ateeputook;
- ◆ Kuunam palakyaniikaap teetiisyeetaap karik ceepo ateeputook cee cwiyyotiin cepo yiisyonutek aku kasyiin cekto teetisyeetaap kariikaap kookwonik;

- ◆ Ceekeresyi yiisyonuteekaap karik ceepo kiila araawa, yiisyonutek coo kiicii letuutaap arook amwan ako kootilyateetaap kookwonik;
- ◆ Kuukas ntarastinaak coo kookirwooke anku ciitilya ako anku ceeyookoty wule mite kookwet;
- ◆ Kuukas kiirwoket ako kootilyateetaap kookwet
- ◆ Kuunam cwiiyisetaap karik am ateeputookwa anku kootiilya kuukarkayitkeye ako copo cwiiyishetaap karikaap kookwet.

Ponto kansoret ake tookol yiisyet nye cwiiyat nye misyini kwiiy yee miinetoo kookwet;

- ◆ Kiinocne piiko coo kweyiisi am ateeputookaap kweyisyet anku cetepne piiko kuukon ngaalek ceekwa ceengaalale am kookwet;
- ◆ Puuryo kooyongyiini cekto pate ngaalekaap piiko nto kasotoywekwa wule mite kookwet. Puuryo yeec pate kule yoongyiini kansoronik kasoteeykwa ntene suute mpeceek ngaalalateetaap piiko coo kweyisi kuupa wule mitee piiko.
- ◆ Koopurcektok kaapurtaap kookwet.
- ◆ Kuutuyo cekto kwiimet ako piiko coo kweyiisi

Mpoo yee rootootin yiisyonuteec coo cwiiyotiin copo kansoronik coo kiiceekwaaye am kasumetiitaap nguuny, puuntote kansoronik wuuyiinwek cee cwiiyotiin wule kiimwaatya kaayometeetaap ceepynosok cee kiipurto cek nguuny Tistrik 50 anku ceeteepce cekto teeputoc am Uganda am kenyiitaap 2012 – 13.

- ◆ Nyookornateet ako yee kaasut keey ciito nguuny ako yee tuukusiic karik cee suute yiisyonutekaap kaamaswokik taay anku kookotyocii piiko ala karikaap sukulu.
- ◆ Wuuyiinweek ciiticu kuce kiipunto 100% wule kiikaste piikaap kayometeetaap ceepynosok cee kikiruutogyi Tistriknak 50 am Uganda.
- ◆ Maaponto kansorononik ngoomneneet nye muce kuucenye karik, ngoomnenet nyiitiinyi kunye puuntooy 94%;
- ◆ Sumaneet nyekiisiic ako kule manket piiko kuungalaal kusunku anku ngaalyapta nyooto kunye ciyishe am kookwet, kiito nyiitiinyi kunye suute ceepynosok leet yee pereceek ciyiisye yiisyonuteek wule mwootyoy ntarastit nyewo nyepo Uganda ako ngoomnenet nye kiisiic kunamakeey ako ntarastinakaap kookwet kuce yiite 89%.

- ◆ Kiisic mpoo yeec ngoomnenetaap yiityayateetaap yiisyonuteek ako yiityateetaap karik, anku maponto mpo ngoomneneet nyenamakeey ako ntarastinakaap Uganda kuciiticu kuce puntooy 78%.
- ◆ Kiisiic ngoomnenet nyepo yiisyonuteek coo cwiiyoteen ako yiisyonutec coo yeeme kule ciyy kuce puntooy 74%. ngoomnenet nye cwiiyat kunye yeeme kuukarasyi ceeyec cepo distrik ako ceepynosok ceekacekwaay; ngaalaleetaap yeemet, ako yeec kule mamite ngoomnenet nyepo saateetaap mooronic ako ceepynosok, yiityayateetaap karikaap moonik ako ceepynosok, kiisic ngoomnenet nye ceekarasyine ntarastinaak, puuryo kaamukoyweek cee cecenye lookoyweek, mankeet mpeccec kuungaale taaytaap luuketaap piiko ako ntarastinak cee paatyoy kookwooniik Kyiisye loonganik coo leelaac am ngaalalateet saaciilangte kaantociineteet nyepo kansoronik cepo nguuy.

KAARERYANTEET NYEPO SOMOK: NGOOMNENEET NYE MAKYINI CEEPYOSOK KANSORONIK KIIYISYE KUUROOT YIISYONUTEK COO YEME CYIYY.

3.1. Ngaalaleet

Ngaalaleet nye rootaat kunye tiitire ngaaleekaap manta. Neere waanikyantiiti,yiityateetaap yiisyonuteek, taatisyeetaap karik ako narateetaap ntarastiinaak ako taastayaateetaap yiisyonuteek.

Maace piikaap kooret kule ceemwokyiini cekto ngaaleek coo peeti taay kunamakeey ako yiityayateetaap yiisyonuteek, yiisyonuteek, kaamukooyweekwa, kaakatoywek, wuuyiinweek coo nyooru cektoo am yiisyonuteek, ako kootilyaateetaap kaasotoyweek cee tiilyoy kasumeti kuunamakeey ako cekto kiila posyo.

Maace piikaap kooret kule kuulumkyi cekto kasumeti: koonket kasumeti kasotoywekaap piiko, tuukuk coo lootisyi kuumac cekto ako tuukuk cee sootyini cekto kule kuunyoor. Maace cekto yee ngaalalateet nyee wuutee kuunyuteey taapon anku ciisote piikaap kooret tookol.

Yee saaku root ngaalalateetaap kansoronik am piikaap kooret ako ceeyec cepo ateeputook cee cwiiyotiin, ngaalaleet am wule mite cekto nkiityoniin kunye mace kule kuurootaat. Ngaalaleet am wule mite cekto nkiityoniin kunye muce kiilaangta kuusir wule miite kookwet nye neere yiityayateetaap ngaalalaleet.

Yiityayateetaap ngaalalateetaap kasumetitaap nguny kunye maakucaac kuungaalale yiisyonuteek coo cwiiyotiin copo kansoronik ako kantoyotiikaap kasumetitaap nguny kuce maakukwiiyiisye cekto yiityataantyyiinyo.

Tikiyiineetaap ngaalalateet

Tikiyiineetaap ngaalalateet kunye poo latik kot am narateetaap yiityateetaap ngaalaleet. Tikiyiinateet kunye yiiye yiisyo nyewo kot am wule mite maarariisyet ako keererisyeet.

Kuyuu kansoryo miisiyiini kuuteepekeey cekto kule amne yeeme kule ngaalal.

- ◆ Suutyini piiko koonket yiityateetaap wecweccaateet
- ◆ Wecwec kaapurto
- ◆ Kyiiyisye ntarastinaak cee leelac taapon
- ◆ Kyiisye tuukukaap kasumeti am areet nye taapon
- ◆ Ceenyor swamet kuucoone wule mite kantoyotiikaap ateeputok coo cwiiyotiin
- ◆ Ntaasyii ngaarakwek
- ◆ Ceesut taay waanikyantiitaap piikaap kooret ako muutyoyoteet saacesut taay ntarastinakaap yemet.
- ◆ Ceesuutyiini kuulane piiko lookoywek cee kwonee wule mite kasumetitaap nguuny.

Piiko coo ceemace

Yeeme nket kule ngoo nye yeeme ceesutyi lookoywek. Muuce nket piiko coo mece yoo keenkeet kule muce ryaac cekto wecweccateet.

Ceengaateetaap lookoyweek

Yiityateetaap lookoyweek nye ciipure waanik kuunamakeey ako ngaalek coo parenyi kule angaalale ceetepne piiko copo laatiik.

Lookoywekaap laatik

Yee keewany ceeny lookoyweek keeresyi yaat kule lookoynee cepo latik kot cee mace kule koonget kaantoyotiikaap ateeputook.

Yee saa kuneer lookoywekaap laatik soot kule keey nee nye mace;

- ◆ Saamantyi piiko – yii cekto koonget wecweccateetaap ntarastiinaak
- ◆ Ywee piiko swamet – tiitir cekto koowutekeey nto kuukoon lookoywek coo kwoone wule mite piiko coo ciiyongyiini.
- ◆ Ngoolontyi piiko coo yeme kule ciikalya – mwooci cekto yiianik coo kaaciitilya.

Lookoyweek cee muce kansoronik kuungaalaltaa.

- ◆ Siit yeewunyee kye keecone mukwany, yaam omiik cee laayotiin ankegeeyen omiik tookol, saaceetaayekeey poorto nyo cekaywoye.
- ◆ Kookwa kariaap NAADs copo ceepynosok ako kaarimaniik. Abee ateeptaap kookwet ceemwoowok lookoywec cee caang.

Lookoywec cee yiityoy nyi kule amwoki piiko ngaalek cuuticu kuce maamace kule kuuwecwekeey. Yee kaaciiyuye kule, peere ceetaayekeey kaaywaayateet anku ciitaartee kuuwete ateeptaap kokweet.

Yeeme kooyongnee lookoywec ciito nyoo cemwociini lookoywec puryo ciito nyoo mwootyoy lookoywec.

Yiityayateetaap ngaalalateet.

Cuu kuce yeme kule yii yoo pere amwatye lookoywec. Yiiyaanik ankoocu cee mase yii? Maakwiiy ngoo kune saakupunto lookoywec wule mite piiko coo cemece?

Loongeetaap ngaalalateet.

Kaasene kuule kaanyoor piiko coo macenyii lookoywec?

- ◆ Lookoywec coo kwoone yoomet. Kuskus lookoyweek ciiticu kot ntene maakwiisi. Kaykay yee kaatuuyo ako piikaap yoomet anku cetepe cekto teputook Yule maktoonyi kuunyor piiko lookoywec
- ◆ Kaamosweekaap internet: yee pere kukwiiisye piiko internet, kuukwiiisye cekto kuruptoykey wule ceemaaktooy. Taapon kiiyitinyi kot yee saa kiiisye kupo kule coongaany piiko kot cee yiisye am kooret tookol anku maasute karik cee coongaac ako yeec kule kiimuce kyiiisye ciikotyee lookoywec kuupunto wule mite piiko.
- ◆ Paalakyet nye kiicesil lokoywec
- ◆ Paalakyeet nyee kiceeywe piicaaniik cee ponto lookoyweek coo cemace kule kuupunto wule mite piiko
- ◆ Reetiyeet: laakwar kiikotyee lookoywec reetiyet kupo yee congaaac piiko cee lumtoy am kamoswokiik cee cwiyyotin.
- ◆ Kaapuurtaap pikaap koret: keey ye taapon kaaromuun yeee kaaceeyaamta ngaalalateet.
- ◆ Ngaalalateetaap piiko cee kaacekwaay: ciisye ngalaataantiinyi ceecenye lookoywec anku ceeyamta kaasotoywec.
- ◆ Loooywec coo puunwe koomputet: suute taay ngaalalateet.

- ◆ Luukeetaap piiko cee silootiin nguny coo pere saakunyoor lookoywek kusir koomputeet anku muce kuuponto yeece mpo palakyaetaap kantoyotik.
- ◆ Palakyaaniik coo peeti wule mite luketaap piiko kusirkoomputeet.
- ◆ Ngaalalet nye ceekoonu kusir wule mite pooyik cee koonu ngoomnenet nye muce ceesut kuyu keey nyepo laatik.
- ◆ Kaapuur akee tookol nye muce ciyisye ciikotyo lookoywek.
- ◆ Kiiyisye mpo paawuunaak coo ceemosiinak ceemwatya loooywek
- ◆ Ateputookaap Kaamoswokiik wule ciye kiirwokat
- ◆ Soot kaaroomun piiko coo maaponto kamukeeywek coo kaarkey ako piiko alak tookol. Muce yiisye areerosyek mwayee lookoywek saa kuunket piiko coo miiy ngaalek cee cemite cewowu.
- ◆ Taateetaap karik. Tyaa karik cee maakupa yiisyonutek cee cwiiyotiin.
- ◆ Maararisyet ako keererisyet. Keey nyepo laat kot ceekas kule yiityayateetaap yiisyonuteek cee kiiciy kuuce kiipa taay. Keererisyet kunye kase kule kiikyisye karik taapon am yiisyonuteekaap kasumeti. Maararisyet ako keererisyeet kunye koolyoy kansoryontiitaap nguuny kuukas kule yiisyonuteey nee cee kikyiyi taapon nto kwaapi.

3.1.1. Ciiyisye loonganik coo leelaac am ngaalalateet saaciilangte kaatociinoteet nyepo kansoronik cepo nguuny

- ◆ Kaamastaap lookoywek am kooputeet. Miisyini kukas kusumeti kule ponto kaamastaap lookoywek wule muce kuunyorto piiko lookoywek cee naamaakey ako yiityayateetaap kasumeti, taatetaap karik ako yiisyonuteek.
- ◆ Kaamasta nyitinyi kunye wale piiko lookoywek cee wuumpo piicaanik ako ngaalek alak tokol. Meemuce yaamtaayateetaap lookoywek aap kooputeet kot kuuyam ntene kumac kule ciyisye mpo retionikako am kaaruruketeetaap piiko yee saaceyamta lookoywek.

Amne taapon kot yee kaakwiyiisye kansoronik yoometap koomputeet?

- ◆ Kuuskuse yamtaayateetaap lookoywek cee kwonee wule mite piikaap koret.
- ◆ Kaamsta nyee ceyemte kasotoywek, kuyu yoo kacoo kacuteteet am kaapurto, kuuye ciyisye kaamasta koomputeet cenyoor kaasotoywontet akenke.

- ◆ Ceeyemte kasotoywek ako piiko coo kweyisyi.
- ◆ Ceeyemte kasotoywek cee kaacekoon kuyu yee kacoo poorto nye yuu ceekaaywaay. Kuukamastaap kompuutaniik nye ceeyemte lookoyweek ceeyu cuutucutu, yuu yaat mpo kamaswokiik coo maponto palakaniikaap lookoywek kuce muce kwiysisye kansoronik kuuyanta lookoywek.
- ◆ Yoomantiinyi kunye muce ciikootye lookoywek anku ceenyor lokoywek cee kaacekot paakenke.
- ◆ Yuutiyyu yee mwotye kansoronik lookoyweek cepo yiisyonuteek cee cwiyoitiin saa kowuuteekeey piikaap koret.
- ◆ Puntoy lokoywe lo mace nyi yee mace nyi ako loo maktonyi. Maayemempo kule kutuuyo piiko wulyake tookol.
- ◆ Yiisye ateeptaap kansoronik kumwatya lookoywekwa yee muna kowutee ciitake tookol kookolyoyiis kuukorostoci lookoyweek cooto.
- ◆ Yomantiinyi nyee muce kunyorto piikaap koret lookoyweek yuu yampo lookoyweek cee namakeey ako NAADs.
- ◆ Yiitiyyu yee muce mwociine piikaap koret kansoronik lookoyweek coo mite kuupeti taay am kamoswokwa.

***Tuukuk cee yeme kuuywe kansoronik kaasoteey yoo yiisye
yoometaap koomputeet ako palakyetaap koomputeet.***

- ◆ Meente kot ayii ngaalek coo miyotiic amye yee keekotye mawecekeey;
- ◆ Kene piikaap koret kule ceeketyi lookoyweek paakenke ntene mente kot akeneke kot piikaap koret.
- ◆ Yiisye ngaalateet nye tapoon saa kunget kule nookne piiko;
- ◆ Kaarimanik cee coongac kuce yiisye kot yometaap komputeet;
- ◆ Maayeme kule ciyisye yoomantiinyi nkiityoniin ntene ciyisye waaniik ako reetiyeet ako kiirwookeetaap piiko.
- ◆ Mente kot kule awuute yiisyonuteek alak tookol yoomantiinyi kulot yiisyeet nyo ceemakiyining kule yiy.
- ◆ Kuur pate piiko coo pere saakuupoyiit latik am silisyetaap palakyantiinyi am wule mite kansoronik.

3.1.2. Yoometaap koompuuteet nye cwiyyat nye ceengoololyiine yemet

Face book

Facebook kuu keyy nee?

Facebook kuu keyy nyee yoomoy piiko cee cooronut, ceeyiisyii tookol nto ceemigyintoos. Kiiceeportoy yepo tayta am kenyiitaap 2004, ku keyy nyepociitake. Arawetaap tayta 2009, atepo nyepo ngalalateet kunye kilotis kwiiyisye facebook am koret tookol.

Ngoo nye mace kuukwiiysye facebook?

Cii ake tookol nye kii keetye keyiisye tamon ako sisit. Yee saako wuut facebook yeme kule kuponte kaaniyeet nye yooto facebook.

Keyy nne nye muce ceepyosyet kansoret kuukwiiye facebook.

Yiise facebook yiisonuteek cuu;

- ◆ Kuunyoryo piiko ako piiko cee cwiyyotiin, cooroonutok ako piiko coo casamena tookol, ako piikaap atepuutok alak;
- ◆ Ayamte lookoywek, picaanik ako piiko cee cwiyyotiin;
- ◆ Awut koocuteetet.
- ◆ Teep lookoywek. ciyyuyee yoo pere saa koopur yeemet kuunamakeey ako teetisyetaap karik anku mace ceepyosyet kansoret kule awutekey tetisyotiinyi, kuyam kule kutepe neto cooroonutok am facebook nte waakuuyamtoy neto ako kansoronik alak.
- ◆ Muce mpo yiisye facebook yamte lokoywek ako ateputok alak coo ayiiciintos tookol. Yuu yat kule, ponto kayoomeetaap ceepysok facebook, kunyo miisiyiini kunamkeyy cooroonut ako piiko coo ponto kasotoywek cee karkeyy.

Wule ciwuutooy facebook:

Kaaniiyet nyee kiiyiisye am

Wule ciityooy saa ciiwut facebook. Tuukuk cuu cee yeme kule ciy nte wute facebook;

- ◆ Camte yee kasoming ciito ake kule ayuku cooroonut am face book. Ketyinii nyii neto kule kecaamte.
- ◆ Keetyiini nyii neto am areet nyee rootaat;
- ◆ Yiisye ngalalateet nyee rootaat;
- ◆ Nket kule koonere komputeet lokoywek coo kayamte akwek ako muce ceek kuu kot lookoywek ciitico asistaake toolkol

Yote kuulane ciito kanyeet am facebook

- ◆ Mite ateputook cee cwiiyotiin cee ciyiisye saa kule ceeyat facebook: cuuticu kuce, hotmail, Gmail, Ymail, ako alak.
- ◆ Yeme kule mite wule mite yoometaap internet. Cuuticu kuuce ceenyortoy saamwek coo kookasta ndo kanguung nto kaa office wule yiityoy yeemite yoometaap internet.
- ◆ Yoo keyiisye ateputook coo kacengalale am toorot yuun yaat face book, ruruny “wuut” kuyatakay.
- ◆ Mace teepenik yee kiceeyiing, kaaniokuk tukway, koret nyee kiiceyiining ako ngaalek alak toolkol. Kuskus kot yee keeyat atepuntenyi yee keeyiisye kaniakuuk amnye lekiit kot soot.
- ◆ Am kaniaktico keyiisye nyii yaate facebook, ceemace kule poontenyi kaniyet ake nye meenket cii ake toolkol, nyee rurunenyi yee see kas kule lookoy nee cee keenyooru.

Ciiyee kune kaniyet nyo ceyotee facebook?

- ◆ Silyiniinyi piiko coo keecam;
- ◆ Toortociininyi picanik piiko coo keecam;
- ◆ Nyooru nyi lookoywek kukwane wule mite piiko coo nget kaniyenguung nyii am facebook.
- ◆ Soome nyii lookoy alak toolkol kukwane wule mite ciito ake toolkol nyee nkeeting nyi am facebook.

3.1.3. Silisyetaap lokoywek am facebook

Leekit kot, anguusute karik tuukusic yoo mite yiisye silisyyet am facebook. Ciito ake toolkol nyee ponto siimut nyee ponto yoometaap internet kunye

muce kuusilis. Kuuyu ceepysya nye kantoyiin, meenket piiko cee cwiiyotiin kumac kule ayiiciintos kusir silisyet am saanik cee caang.

Ciiyiise kootye lookowek nto yiityayateet nye mace kuuwo wule mite yeemet. Wule ceengoolotoy wule mite yemet kunye kaaciipoor nguny yu. Kuyu mpo piiko cee tuuytos kastonik coo ceeriipe karik, yemetaap piiko coo soome, yemetaap kapoototiik,yemetap kaarimaanik ako yemetaap ceepysok.

Teepe cekto siimunaakaap ceeyec ceekwa ako piiko alak ako ceepo yeemet nyeemwa.

- ◆ Maakuukuskusit ngaalalateet ako piiko coo kweyiisiy kuusir silisyeaap lookoywek. Nyooru yec mpo lokoywek kuusir silisyeet ake yisye yiye yemet narateetaap saamweek. Leekit kot yoomantiinyi kuupo yee suute karik tukusic ako kule nyooru piiko cee caang areet akenke.
- ◆ Yoo saawet nyoo ceekweeyiisiy leekit kot silyi piik coo pere kuukwayiing ngaalek coo mace nyii.
- ◆ Yemet nyepo WDG kunye koociini ceepysok coo kiiyomakeey kupeyong kuulumciin cekto am kikotyo nto ceenyoor silisyet.

Mite yemet nyee paawook ayeny;

- ◆ Muce ceecac yemetaap narateetaap ceepyoosok. Muce ceemwowu mpo kule yemetaap narateetaap ceepysokaap kapchorwa.

Yemetaap narateetaap ceepysok nyee silyinikee, kiiyuye ule;

Yiisyet	Wule wunto lokoywek	Kiiyuye
Kayomoteet	wuut kayomoteet	Wuut WDGA
Kiitorooc ciito kuuco wule mite piiko coo kikoruruc keey	Tooroc ateputokaap piiko coo kikoruruckeey	Torooc 0714256372,0712920498WDGA
Kootu lokoywek tokol copo piiko coo kii koyomekeey	Sil lokoywek [kanyetaap piiko coo kii koyomokey]	Tat lokoywekaap ceepysok coo kikoyomokey

Yiisyet	Wule wunto lokoywek	Kiiyuye
To read a particular message after retrieving messages To stop getting messages from a group	READ [MESSAGEID] [GROUPNAME] STOP [Groupname]	READ 1 WDGA STOP WDGA
Yiit piiko coo mite kayomoteet Cemwow yiisyonuteek coo mite kupeti taay am kayomoteet coo kecacac nto kewut. Yee kakewut ciito kayomoteet. Yoognte lokoywek coo namakeey ako kayomoteet	Yiit kanyetaap kayomoteet Mwocii kanyetaap kayomoteet miis kanyetaap kayomoteet	Yiit yemetaap ceepynosok coo kikoyokeey Mwocii yemetaap ceepynosok coo kikoyomo miis yemetaap ceepynosok coo kikoyomokey

Yee keesil yat lookoywekuuk, toorte kuupa 6040

yee saa kooneer kansoronik silisyeetaap lookoywek, kuyeme kule kukwiyisye cekto cepynosokaap yemet cee cwiiyotiin anku koongotoon kaaroomut piko cooto. Yeepere awuut yeemetap WDGK, silee; WUUTWDGK anke kootye kuwo 6040. Yuuntiinyo masaa kuunget yemet wule cee nyoortooy lookoywek nto wule keekootye lookoywek kulaane. Kwoneniing nyii kuule meenket kuulane piikaap yemet cee kookastaay.yee keewut yemetaap silisyet, suute karik cee yiite 50/= kwenyi nkiit nto mpo yii ayiiku coonganc.

3.2. ngaalalateetaap yemet

Ngoomnenetaap ngaalalateet nyee yiisye kansoronik am siyasa kunye poo latik kaaroomun. Ngaalalantiinyii kuu palakyet nye piiyoonye piiko coo kweyiisyi, cooronut ako pikaap lokoywek. Kuuruptoykee wule kisilto Webster kiitapunyi,kimwoy kule, ngaalalateetaap yemet kuu kaamukoywek cee ceengolole ngaalek cee roototiin wule mite yemet.

Kuuruptoykee wule kisilto Webster kiitapunyi,kimwoy kule, ngaalalateetaap yemet kuu kaamukoywek cee ceengooole ngaalek ce roototiin wle mite yemet.

suutu kaayongneetaap kaamukoywekaap ngaalalateet wule mite luketaap piko.

3.2.1. Pikaap siyasa kuuce kootuwokaap piko coo kweyiisyyi.

Kuskusyiini neeto ngaalalateetapp yemet kaaroomun yoo kaakwiityaa neto ngaalalateenyi.

- ◆ Kuusir ngaalateetaap yemet, muce ceepyosya nyee kansoryo kuuneer piikyoo oo kweyisyyi ako saamwok tokol coo kwone cek.
- ◆ Yee seyyiiku cii nyee ngoolole luketaap piiko yeeme kule nket ceeny lookoywek, yiitye tuukuk coo yiisyye nyii, ankee paarte nyi tuukuk coo keeyiye tapon karoomun.

3.2.2. Yeme kuule kukwiiy ciito kuulane saa kuuyeeek cii nye ngoolole yemet nye taapon karoomun?

- ◆ Yiityake anke yiitye lookoywek coo pere angaalale
- ◆ Mente kot syem kule aran aran am ngaalalateengung
- ◆ Ngaalal am nwookinto.
- ◆ Ngaalalte ngaarakwek anke yiisyye ceptyangooyet yee ngoolole.
- ◆ Yoony ankengoololyi toorot kuulum piiko tokol.
- ◆ Kaas wule mite piiko.
- ◆ Mente kot amuy.
- ◆ Ngalalte swamet.
- ◆ Ngaalal wule kiiciitangting
- ◆ Ngalal moot ankukwaa ngaalek saang
- ◆ Keetyiikeey ngaalateengung kot koonget piko coo mite nyii ngoololyiininyi.

Yiityaakeey. Yiiyee kulane seesot taay

- ◆ Teepekeyy kule; ngoo?, keey nee?, ayuu?, anuu?.
- ◆ Ngoo nyee mite ngoololyiini? Tuukuk coo mace cek kwongoncu? Tuukun nee cee yeemtoy ceek, keey nee nye cwiyyee ceekto? Ceeny lookoywek eenemaakey ako piikuk.
- ◆ Yee see kootu teeputok kuye keekas kule cooni kulane narateet. Nkeeteene kule kengaalalte taapon? Keeyne nye ponte am kaasotey? Soot laatikaap ngaalalateet nyo pere akotyee.

- ◆ Muce mwatye kulane lokoywekuk? Ngaalyapta nye yiisye kunye koorom wule kakacemwatye. Kwaay ngaalalatenguug kuruptoykee ako piiko coo mite ngoololyini.yiitye caket, kwenut ako letuut.Yee pote sawet yiitye tukuk cee samantyine.
- ◆ Ayuu?poo latik sawet am yuu. Purte riipetaap sawet saa ceelumung ngaalekuk.Mite sawet nyoo cengoolole ako nyo ceesise. Tapon yee kesis yoo katetume tuum nye miiyat.
- ◆ Anuu?Ponte kasotey nee cee nemaley ako ngaalalet? Nyooru sawet nye kemarare kooto nyo pere ciipur,yiitye ngaacorok. Ponte tukuk tokol cepere kokalying am ngaalalatenguung.
- ◆ Amne?Mace nket amne mite piiko kulumuung. Ngaalal am nwogiinto.

3.2.4. Tukuk cee mace kuponto ciito nye ngoolole.

- ◆ Tooknenguung.Yoo mite ngoolole mite piiko tokol kuciling nyi, kunyo mace tilyitu. Mente kot alac ranginaak cee lekecectos kot,amye yee katakulumung piiko ceekas wule kelaktakeey.
- ◆ Yoony nyee kerootakisye.mente aywe yewunwek patay nto munyenku. Mente anyut piiko.
- ◆ Ciil piiko yee mite ngoolole. Kolying yiitiyu nket kule mite kulumtoy nto puryeki. Yee kenyokoritu, puunte koonyikuk matowokwa amye makosot piiko kule mite nyi ciile cekto.
- ◆ Nyimnyimen yee makyini.Mente yeec anyimnyimene kamwewun.
- ◆ Ngaalal koroomun saa kulum cii tokol.Ntene mente apel kot nto mente caam.Langte ankerookne wuulo misyini.
- ◆ Piiko ceecaang kuce nyokorec yee pere kungaalal yemet. Am yiitiyu ngaalale kito nye sutyini piiko kunamcing kalyet. Kunyo nket piiko coo pere angoololyi yee mite yiityoy ngaalalatenguung.
- ◆ Yee mite yiityoy ngaalalet, nket tukuk cuu; ruutoci wule pere weengaalale yiitye ngaalalatenguung kucake wule tontikene, kwenut ako wule pokyini. Syemte ngaalalatenguung am wule mite corotuk anke mwowung wule kawur ako wule kanyol.Laacke anke Tooku tapon saa kukoning swamet yoonye luketaap piiko.Caake ciiranta nye karkeey ako ngaalek coo pere nyi angaalale seetitirekisye.

3.2.5. Wule wunto ngaalatet.

Ruuruc tukuk cee pere angaalale , yiitye anke nuumu coo memace. Muce ruup yiityayateet nyi:

A) yaateet

- ◆ Yaat ngaalalatenguung ako ciiranta nye karkeey ako ngaalek coo pere nyi angaalale. Yee mite ngoololyini yemet nye kicaam kot mpiiret, sutu ciirantaap mpiiret.
- ◆ Caac yaat ngaalalatenguung kuwo wule mite piiko coo kekeyityoci nyi ngaalalateet. (caac kule “ posyoni pere amwowok amne saa kwityoci kokwetaap kansoronik sumanet karik”)

B) Kamosta nyo woo.

- ◆ Kwaay tukuk somok kotitir ngaalalatenguung. Amnye yee kacoongitu kule muce yuutye.

Example:

1. sumanet nye matapon.
2. Sumanetaap tipikaap pay kunye tapon kot kokoci cekto sapontaap taay
3. Ntarastinak coo cwiiyotiin ako karik.

C) Koowangteet

Koowangteetaap ngaalalateet kunye koorom kot.Kaareryanteent nyitinyi kunye mapere sakuyutye piiko yoo kapa kastonukwa.Wangte ngoolyoteetaap swamet.

KARERYANTEETAAP AMWAN:

KAYONGYINET

*Kiicirore palakyetaap Ceepysok coo yiicyiintos am Uganda (2010)
kiitaputaap ngoomnetaap kaayongyinet ako kaanetisyetaap nyee
kikoonu Sheila Kawamara Mishambiata am sumanetaap koonetisyetaap
piiko coo sumane, nyee kiiciityocini kayometeetaap yaamateetaap
ceepysok, arawetaap somok 27, 2013 kampala – Uganda.*

4.1 Kayongyinet kuu keey nee?

Kayongyinet kuu yiityayateetaap piiko nto ateputok coomuceke ngityonin, kantoyotik nto kokwonikaap piiko saa kucoo wecwecateet. Ceemwe mpo kule kayongyinet kuu ngaalalet, nookne yemet kukwii kiito ake. Kayongyinet kuyo keyisye ako piiko alak Sesutu wecwecateet.

Ceepysok kansoronik kuce mace kusut wecweccatet am saangmwekwa. Wecweccatantinyi kunye muce kupoyit sumanet, porwonik, kapatisyet ako karuruketaap karik.

Ayuu yoo cemace kayongyinet?

- ◆ Yoo ponto koret kacuteet.
- ◆ Yoo memuce koret kot kukaracta piikiyi yoo mite wuyinto
- ◆ Yoo munaceyamta yiisyonutek coo cwiyoitiin
- ◆ Yoo mite porjetaap pikaap kisapa nto piikaap koret

4.2. cwiiyaetaapkayingyinet

Mite kayongyinet nyepo wook ayeny: kayogyinetaap ciito ako kayongyinetapa wanik. Kayongyinetapa ciito kunye tikiyini kuwecwec kapurtaap ciito ako anku karacta kamukeeyekyi. Kayongyinetapa wanik kunye kase kule kacewecwec ntarastinak am nguung, koretaap Uganda ako koret tokol saa cewecwec kapurtaap kokwetaap piiko coo ponto wuyinwek cee karkeey.

Yoo mite kayongyinetapa wanik kukase kule kanyoor cii tokol tukukaap latik, kuu keey nyee sute parooyin saakusat wuyinto ankumac maciiyongto.

4.3. Loongan nee ceemuce ciyisye am kayongyineteet saa kuco wecwecateet

- ◆ Kweyisyet; karuruketaap piiko; ceenam piiko kawirtotik, ntarastinak, tintenet, ako yiityayateetaap koot.

Am kaayongyinet; kiir kantogyineteetaap siyaset, teep ake weku teputok copo ngoo nye nooru keey nee; cee tya ako lekit nyee tyaa? Ngaalolyi moot kantoyotik saakukwiysye ntarastinakaap yemet am aret nyee sute saponwekaap piiko taay ako coo ponto mokoryontit nye kiisic.

Tikyini kayongyinet wecwecateetaap saangmwek kuuywentyini ngaalekaap manta taay ako yamateet saacenyoor ngaalalateet nye kotyoy kasotoywekaap ateputok.

Tikyini kayongyinet ntarastinak coo matoku; ntarastinak coo makwiiysye piiko ako ateputok; sasisyet ako kamuyisyetaap saponwek ako riipsyetaap piikaap koret coo yongyini koret. Sasisyet ako cuupisyetaap piiko, cuupisyetaap saangmwek, ntarastinakaap ngaalyapta, ako tukuk coo yisye piiko.

Ngaasinaakaap kayongyinet nye roorotaat.

ngaasit nyepo taayta

- ◆ *Wuyinto kwongoonu? Mace nee?*
- ◆ *Pere nket nee? Menyooru kulane?*
- ◆ *Pere anyooru kulane wecwecateet? Saponta ngoo nye pere kuwecwecaakeey? Pere kuwecwecaakay kulane?*

ngaasitaap ayeny: tikiyinentaap kayongyinet

Tikiyinguung kwongoonu?

- ◆ Makusut taponyetaap saponwekaa piiko? Makopurto piiko ksnogyineteet? Macekeresyi? Muce cekas latik am paroyinto nyepo arok lo ako kenysisyek ayeny? Makoopur?

Makootitir ateputok? Makusut kupeyok wule mite koruk ako piko alak coo kicesas saa koowut kantogyineteet? Makusut kaayweyisyetaap kamukeeywek? Makusut taay toponeteet ako yiisyonutek? Makoyomo tukukaap nguung ako copo koret tokol?

Ngaasitaap somok: piiko coo kacekway

- ◆ Ngoo nye muce kukon wecwecateetaap kayogyinenguug?
- ◆ Kantoyotik nto piiko coo piinkenisiyi.
- ◆ Kantoyotik coo muce kusut kasotoywek

Amne sakupinkaning piko alak? Ponto cekto swamet nyetya? Ponto kantoty nyet tya am karik kayweyisyyet ako kunyor tukun; muce koopelening anuu?muuye saponto?yuune yiityayateetaap ateputekwa, ako ntarastinak?yiityayateemwa kwongonu? Keey nee nye makukwiiy saa kopelec? Yiikyintos ako ngoo? Keey ne nye muce cecamcin nto kacetaacin?

Ngaasitaap muut: Kooning nee swametaap kayonginet? Mite anuu atepito nyenguung?Mite anuu swamenguung ako kuskusyeguung, tya kotitirisyenguung?Ponte piikaap swamet cee titiring?Ponte mokoryonti nee?Muce nyooru tikyinenguung?

Ngaasitaap muut: keey nee nye amite acenye? Ntarastinak?Pontyoyisyyet?Ponto atepito nyeguug swama nee?

Ngaasitaap lo: ponte ngaalalet nyemuce kukwiri piiko coo lumung? Anyiiny lokoywekuk? Keey nee nye weti tapon am piikuk?

Ngaasitaap tisap: ngoo nye muce yokte ance lumci? Ponto cekto kanketunetaap piiko coo pere cekto wacenyoru? Mace cekto kulane?Tukun nee cee mace cekto saa kukwiiy yiisyyet nyo cemace kule kukwiiy?

Ngaasitaap sisit: ateputoy nee cee ponto yiityayateet nye kaarkeey nyenguung? Taponyo nee ako miyoty nyee mite kayomoteet? Muce yiisye ako cekto?Muce apurciine kulane?

Ngaasitaap sokol: longan nee cee muce yiisye see mwyatye lokoywek? Ntarastinak nto wecii piiko?Kapurto?Karuruketaap piikaap nguuny?Nto yiityayateetaap kot?

Ngaasitaap taman: piiko coo makunyoor latik kungoo? Ciitoroce cekto kuyu piic ee kacicin nto kiyokik? Ngoo cee muce kosuuto?

Ngaasitaap taman ako akenke: latikaap kayongyinet kuu keey nee? Wuyinwekaap siyasa kuu keey nee? Keey nee am saanguung nye muce kowirta yiityayatenguug?

Ngaasitaap taman ako ayeny: Ayu yee menyooru coo mite tikiyini? Ngoo nye makwiiy nee ako ayuu?

Mararisyet ako kererisyet: yoo cemite ciwongtoy yiisyonutek, kumac kule marar akokay sacekas kule wune yiityayateet. Keey nee nyee mamite kuweti taay ako mokoryotit ankonu nyee cemece? Takuponto Yiitye wecwecateet nyoo misyini.

KAARERYANTEET NYEPO MUUT: KANTOCIINET KAPURTAAP KANSORONIK

Kiciirore palakyetaap WDN nyepo ntaastitaap Uganda nyepo ceepysokaap nguuny kenyitaap (2012)

5.1 Tukuk cee misyini saa kuroot kayongyinentaap kapurto.

Kutompo kucece kapurto

- ◆ Yiityoy nyewo nyepo ngaalalet pasyetaap kapurto ank mwogyi kantoyotikaap kokwonik yoo misyini. Muce kuwecwec kantoyintet posyetaap kapurtaap kokwet.
- ◆ Yiityayateetaap kapurto kunye sile kantotinteetaap kokwet kusir tepunetaap nyewo nyopo atepto amnye ngaalekyi cee pere saacengaalale am kapurto. Am kapurtaap kokwet cegoolole yiityayateet ako piikaap kokwet kutompo ciitilyoy keey tokol.

Yee cemite kapurtaap kokwet

1. Yee cemite kapurto ngeete kantoyinteetaap kapurto kuywe kupeyok piiko copo ateputok alak kungaalal. Soot akokay kule memite ntogyini atepto akenke ntene mite ntogyini kantoyotik coo mite kooyongyini piikwa. Keey nyepo latik ciinket kule kasotoywekaap piiko coo kweyisyi kuce mace kungaalale piiko coo kice kway.
2. Mace ponte ngoommenet: mace kosaman kantoyotinteet lokoywek cenamakeey ako coo pere cengaalale saa kantoci neto tapon.
3. Nket tukuk coo mace: mace konket kantoyinteet tukuk coo mace neto saa kookockoc piiko coopere kutapuran kapurto. Piiko cecaang coo lelac am kantogyineteet kuce muce kusut kapurto leet. Tapon kot yee nket kantoyinteet cee mece. Mace kantoyotik alak kule kungaalal ciitokol, nto kukany mpo coo kwoni katil sawet. Misyini kuponto kapur tokol sawet nyee ceceke ako sawet nye ciiwongte tapon yee kaceeciran kutompo kucece kapurto ntene mayeme koowut takikani muut sawetaap kaputo. Sawet nyoo kaciwirta kunye muce kucunkur kapurto amnye macesorci ngaalek alak amnye cemite cekwete sawet.

4. Takyi kapurto wule cemakyini. Ponto kantoyinteetaap kapurto kamukeywek kuu sut kapurto aret nye cemakyini. Yee wakwoni cekto kapurto, kakoonet cii tokol ngaalek coo pere cengalale saa kuroot kapurto. Yee kaatic piiko saang ponto kantoyinteet kamukeywek kukot cekto.
5. Ceeny tukuk cee pere saciiyise am kapurto. Makukwicin kantoyinteetaap kokwet ako ciito nye silisiy kukas kule katok tukuk tokol. Palakyanikaap kapurto nyo kootil, palakyanik alak kunamakeey ako ngaalek coo pere cengaalale kuce mace ceeywe piiko kutompo kucece kaputo
6. Tikiy ngaalek coo ceepere cengaalale. Am kapurto ake tokol misyini cecwiitya yiityayateetaap ngaalalateet kutompo kucece kapurto saacenyor latik. Yiityayateet nye wuu “ angaalale porwonik am Tistrik” kuce makusut ngaalalet cemosit kot macepunto ngaalek coo cemece. Kuyam ngaalalet kuroot kule; “ angaalale wuyinwek cee mite ateptaap saponto am suputalinakaap iv ako iii” mace kunyoor kotunet nye rootat. Yee apere cee ngaalale saangta ake kuyam kule ciiwute yiityayateetaap kapurto.
7. Nket yiityayateetaap kokwetaap nguuny. Mace konket kantoyinteet ntarastinakaap kokwetaap kansoronik ankukas kule kariipokay kamukoywekaap piiko coo tukusic anku root ngaalekaap kokwetaap kansoronik.
8. Riip ngaalek coo kacesil coopo kapurto. Ciiye wuntenyii saakuriipokay kasotoywekaap kokwet. Yuutiyu yee cekase kule keey nee nyee kikitok. Koonu mpo riipsyetaap kokwet kusir ntarasrinak.

5.2 Keey nee nye mace kumite ngaalalet nyoo kacesil

- ◆ kanyetaap kokwet. Kuyu ngaalaletaap kokwet nyee yiye yiisyonutek
- ◆ posyosyok ako sawet kuce kiceriip
- ◆ kamsata nye kipuur kokwet
- ◆ piiko coo kumite kapurto
- ◆ cenamtoy yiityayateetaap ngaalalet
- ◆ kicetow ngaalalet, ngoo nyee kitowu ngaalalet ako latik coo kikwane ngaalalet (kisuto, kitil, kisuto amnyee kipuryo cii nye katokor) kacekur kanyak nto kacewir yewunyek tarot.
- ◆ coo kakwane ngaalalet, yuu kule; eee 10, puryo 6.
- ◆ Yee kataay piiko makukwa kapurto nto yee munakweyis piiko, amne katok wuntenyi.
- ◆ Yee mace ciito kule ceesil nguuny kule muna kweyisye

- ◆ Ciiwute yiityayat ngaalek coo kacesil kuyu kule, makusut kantoyinteeet wule mite kokwetaap kansoronik yoo....., kokotyo palakyet akee kuwo wule mite kantoyinteetaap Tistrik;
- ◆ Ngaalek alak cee kase kokwet kule poo latik.
- ◆ Loloywek coo kacesil kuce yeme kii tiingto wule mite yiityayateet nyo kacesil ;
- ◆ Misyini cesil sawet nyoo kiipokne kapurto.

Ngaalek coo kacengaalale anku kacesil am nwokinto kuce mayeme ciiwute ngaal cee mamite yiityayateetaap ngaalalateet.

1. Ciiwanta kapurto.Akonu sawet nyee ciiwongte kapurto anku cetikyi. Makokoci piiko swamet kukwa posyet akee kapurto.

5.3 Loonganikaap kantoyinteeet

- ◆ Yeeme konket kantoyinteetaap kokwet kule ponto cekto ngaalek cee pere ceengaalale. Maponto kantoyotik alak ngaalek cee muce kungaalale
- ◆ Mayeme kukareke kantoyinteeet kaputo
- ◆ Kase piiko alak wule namtoy kapurtaap kokwonik anke nkete yoto.
- ◆ Kantoyin nye tapon kunye kase kule kacengaaale ngaalek tokol coo mite yiityayateet, kacelum ngaalaleetaap coo tokol ancenyoor wule cesatitoy, ako ponto kapurto wule ceke ako wule ngete.
- ◆ Piiko coo yiisiyi ako saangwek kuce toroce kantoyinteeet ako ciito nyoo silisiyi kurptoykeey ako ngaalek coo mace kokwet kule cee ngaalale.

Ponto kapurto ake tokol ntarastinak. Piiko tokol coo pere ceengaalal some kusir kantoyinteeet.Muce kule cewir yewunyek torot anekany cekwaying, puryo kule ngaalal nyii kutompo kupuntoy paroyinto nyengyi.Kuyam kule ciiwany piiko alak ancetikyi yiityayateetaap kapurto. Ngaalal am nwokinto.

5.4 Tukuk coo name piiko tokol;

- ◆ Yee coongaac piiko coo pere cengaalal ,roopu cekto tokol
- ◆ Yaste kungaalal piiko alak am nwokinto; ntene mente anyokaritu. Muce mwowu kule; keey tapon karoomun kasotoywek cee kekonu nyi, para ayongting saa kunyoor piiko alak parooyinto kungaalal
- ◆ Kooci piiko alak kungaalal. Kuyu yee; kangaalal ciito ake akony akony, ankuwir yewut torot, mwoki kule, kakas ani yewunguung , ntene kany ceeywe piiko alak kupeyok kungaalal.

- ◆ Kungaalal cii tokol. Yee kasisyo piiko alak am kapurto, mwoki cekto kukon kasotoywekwa. Muce mwowu kule; takuponto ciitake keey nye pere angaalale. Nto mite ciii nye muna kungaalal. ;
- ◆ Mente aketye piiko coo mace kule cecunkur kapurto.
- ◆ Lumtogyi cii ake tokol
- ◆ Syeem kas kule piiko copo ateputokaap siyasanik kuce kaceywe kamukoywek kungaalal. Nket kule memite yongyini piikap ateputokaap siyasanik ntene piiko coo yongyini piiko coo kweyisiyi. Kuyu piiko coo koonu museret mace koyongyi kasotoywekwa.
- ◆ Piiko coo tukusic am kokwet kuce yeme celumci.
- ◆ Keey nyepo latik kot kuukon piiko kotunet kuruptoykeey wule koweto kapurto.

5.5 Koruruketaap yiityayateet sacepunto katilyayateet.

Ponto kantoyinteet kamukoywek kusut kapurto aret nye tapon. Lekit kot kociiwit piiko ngaalalet. Tukuk cuu kuce kolyoy kantoyinteetaap kapurto kuu kookockoc kapurto.

- ◆ Lumte tapon ngaalalateet anke sil nguuny tukuk tukusic.
- ◆ kutompo kucece kapurto, sooty piikaap kapurto ngaalek coo pere cengaalale ako katilyayateet nye cemace ciiy;
- ◆ Kas taay am ngaalek copo ngaalek coo cemite cengoolole;
- ◆ Yee ayeny nto smok kasotoywek cee cemite cengoolole, yoome tokol anke ngaalale tapon saa cekas kule kacitilya ankonu;
- ◆ Kutompo weeti kiito nyo keere, ketyike coo kacengaalale seekas kule kacamta piiko tokol.
- ◆ Kutompo angoolole kiito nyoo keere, alumciine kule ngoo nye makusut taay coo kaciitulya. Makutok kule am kapurto nyo keeree makukon ciito nyo lokoywek kunamakeey ako yiisyyet nyo kiiceywe am kapurto nyoo kiitil.
- ◆ Don't assume that silence means members are agreed on an issue. Check with them by posing relevant questions before finally adopting the decision.

5.6 Wule muce cenamta piiko coo wuyec am kapurto.

Mite piiko cee yee mite kapurto, kumac kule cekto pate cee ngoolole, alak kuce mace pate kule cengaalal yoo mite kungoolole piiko alak , kumace alak

kule cetinten pate, kuyu kantoyinteeet kas kule kee patye kapurto. Tukuk cuu kuce kalyoy wule cenamtoy piiko cewuciiticoo.

- ◆ Kutompo kucece kapurto, sotyi piiko ntarastinak ako kapurtaap kowet. Kuyam kule alumciine wule maweto kapurto. Yaste kucamta piiko tokol ntarastinakaap kapurto.
- ◆ Kwiis yoo mite sootyini cekto ntarastinakaap kapurto. Yiisye ntarastinak kontowek;
- ◆ Yee mite ciito kuketyinikeey ngaalek coo kangaalale kenya, sotyi kule kakamwowu kenya kunyo mayeme kuketyikeey, anke kateke wule mite piiko alak;
- ◆ Yeme mite ciito kutintene keey ngaal tokol cee cemwowu, kocii cekto paroyinto kukon kasotoywekwa. Muce mwowu kule ponte nyii kasotoy nee?
- ◆ Yee kataay ciito makulumta, teepe piiko alak wule muce cenamta kapurto. Kuyu kule; amece kule cengaalale kiito akenke pate nto ciipe ngaalalet ake. Makoporcii yuutiyu ciito kule mace piiko alak ciipo taay.
- ◆ Ciisotyni kule nyooru ngoomnenet nye muce kokalyiing yongkyine kapurto. Yee kesyemte, menyoru kankototnet.....syem.....syem.....syem

KAAREYANTEETAAP LO

CWIIYATEET NYE MITE KWENUTAAP MORONIC AKO KOORUK

Kiiciiroore ataptaap mooronik ako ceepynosok, yiisyonutek ako narateetaapkapurtaap piiko kunamakeey ako tatisyetaap karikaap mooronik ako ceepynosok copo kasumetitaap nguuny ako kayometeetaap yamateetaap ceepynosok.

Cwiiyateet nye mite kwenutaap moronic ako kooruk: Cwiiyateet nyii nyee kiitoowu piikaap kooret kuuyweni cwiiyateet kwentaap mooronik ako kooruk. Kuyu wule kicitangta moronic oko kooruk. Cwiiyatantiinyi kunye muce kusut wuyinto am wule mite kooruk ako mooronik,werik ako tiipikaap pay. Kunyo mace kiinket wule ceesatiitoy wuyinwek ciiticu wule kastoy yeemetaap piiko, yee kaakonket kansoronikaap nguuny wuntinyo kucenye wule muce kusututo yamateet kwenutaap tipkaap pay ako werik, kooruk ako mooronik. kunyo mite kasotoywek cee caang karoomun cee yeme kansoronik kule koyomo sakukas kule ntarastinak copo yamateet, yiityayateet, teetisyetaap karik, mararisyet ako keerisyetaap yiityayateetaap kasumeti kuce kasut yamateet kwenutaap mooronik ako kooruk am kamoswokwa.

6.1. Yiityayateetaap karikaap mooronik ako kooruk

yiityayateetaap karikaap mooronik ako koruk ku keey nee?

Yiityayatetaap karikaap mooronik ako kooruk ku yisyo nye cwiiye mokoryontiit nye namakeey ako tuukuk, cee mace, coorokyiini nto cuute kooruk ako mooronik. Namakeey mpo ako kule kaciiyisye kulane karik coo kwoone wule mite piiko kuruptoykeey ako tookuneetetaap ceepynosok , mooronik, werik ako tiipikaap pay nye cwiiyat Yiityayatetaap karikaap mooronik ako ceepynosok kunye namakey ako kaankoteet am kapurto nye cwiiyat cepo mooronic ako koruk, werik ako tiipikaap pay, ceekase wule coone cwiiyateetaap yamateet ako yiityayatetaap narateet ako tateetaap karik sakucuul cekto.

Teputok cee koromuc cee ntogyini kucu:

- i. Wune sapontaaap moronic, kooruk, werik ako tipikaap pay kuruptoykeey ako tukuk coo mace cekto, tukuk coo cuute cekto?

- ii. Kiiciici mooronik ako ceepynosok tukuk coo mace, coo pere saa cemac ako wuyinwekwa? Ngoo nye yomisye wool? Yomisye wool kulane?
- iii. Keey ne nye karaktoy ceepynosok, mooronik, werik ako tiipikaap pay makuuyor tukuk coo kiiceeyityoci cekto?
- iv. Keey nee nyee muce ciyy kot ceesaty ci cekto ngaalekwa?
- v. Ntene kiiceywe cekto tukukaap mokoryontiit coo kiciityoci cekto?
- vi. Keyiitye yiityayateet nyoo kiicengaalale nto kaayiityayateet ake tokol ,nto mut wuyinwekaap mooronik ako kooruk?
- vii. Ngoo nye tore wuyinto tokol nye coone wule mite karuruketaap karikaap piikaap nguuny?
- viii. Kiicekeresy yiisyonutek cee namakeey ako tukuk coo mace, tukuk coo makumac ako wuyinwekaap ceepynosok mooronik, werik ako tipikaap pay?

6.1.1. Laatic cepo cwiityaateetaap karikaap Mooronik ako kooruk

- ◆ Koolyoy koner yamateet, rooteet ako ngaalekaap manta cepo yemet, ngaalekaap karik, kamukoywekaap ntarastinakaap piikaap koret ako potyoyisyet nyee tapon.
- ◆ Yiityayateetaap karikaap mooronik ako ceepynosok kunye koonu keererisyetaap yiisyonuteekaap kasumetiitaap nguuny ako narateet nyee karesyini kutasta taay yamateetaap kooruk ako mooronik anku toopan swametaap karik cee kwone kasumeti coo kiciiwut yiisyonuk cee kolyoy saponwekaap ceepynosok .
- ◆ Ayiisye taateetaap karik tapon ngaakas kule kasumetiitaap nguung ako ateputok alak cepo kasumeti kutopan piiko alak coo kicesas kuyu kooruk, karimanik, cemwalisyek, ako piiko coo kimyonis cerewen.

6.1.2. Nkaasinaak coo neere yiityateetaap kaarikaap mooronik ako kooruk yo ceemi ceekese yiityateet

- i. Kantoyiinteetaap narateetaap yemet, ceyec copo ateputok cee cwiyyotiin kuce karere palakyanik copo lokoywek coo kocetopan. Ciiticu kuce kolyoy ceesat kasotoywek cee misyini am yiityayatet. Konketeetaap saponto wule wunto kunye kolyoy tukuk cee cemace, lokoywek coo mace cekeresyi, kuce konu aret nye tapon nyepo yiisyonutek coo cee pere ciyy.

Ateputokaap lokoywekaap palakyaniik cee yuu atepo nye namakeey ako korik, atepo nye keere pananyantiit, atepaap lokoywek coo cecenye,

ateptaap yiityayateetaap narateetaap Tistrik/samwekaap piikaap koret, pooyik cecetepne lokoywek ako alak. Aruruc lokowek tokol ankayamte ako kantoyotiik tokol coo kakowutekeey yiityayateet.

- ii. Karesyi yiisyonutek coo mite kupeti taay anekas kule ngoo nye mite kwomisye ako wunyninwek cee ryooce ceepysok ako mooronik yoo kitakunyoru tukuk coo yeme kunyor cekto ako yat loyiintaap moorinik ako ceepysok
- iii. Kurtee lokoywek copo latik kupo wule samwok coo mite yiityateet. Am yiityu teputok coo mace kule cetep kucu;

Saateetaap yiityayateetaap tetisyetaap karikaap mooronik ako ceepysok.

Sector/ Departmental/ Programme/ Project	Data/Facts	Identified problems/needs	Identified gender gaps/issues	Proposed interventions	Budget	Budget source
---	------------	------------------------------	----------------------------------	---------------------------	--------	---------------

6.1.3. Piimpanisyet nyepo yiityayateetaap tatiisyeet nyepo

Karikaap mooronik ako kooruk

Piimpanisyet nyepo yiityayateetaap tatiisyeet nyepo Karikaap mooronik ako kooruk kunye kiciiner kontoci yiisyonutek coo pere saaciiy copo mooronik ako koruk,yee sacecac yiyaateetaap tatiitisyeet nyepo Karik cepo mooronik ako kooruk,yiityayatantinyi kunye ywentini kasotoy tukuk co mace ako co makumac kooruk ako mooronik. Kunyo yiityatatinyi kunye mace lokoyek cuu;

A) Karesyinetaap saponto

- ◆ Karisinyetaap saponto nye namakeey ako mooronik ako ceepysok ,werik ako tipikaap pay, yee tompo ceyutye piiko alak coo kicesas. Yeme kule kopur saponto nyee ngerece piiko,ako anekir wuyiinwek cee karaktoy piiko makungaarac.

b) Tukuk coomace piiko ako wuyinwek cee kice topan.

- ◆ Kusatakay tukuk coo mace mooronik ako wuyinwekaap kooruk ako mooronik.

- ◆ Yiityayateet nye cwiiyat kunye mace kungaalale ngaalek cee namakey ako mooronik ako kooruk.
- ◆ Latic coo kicekas coo kisut cwiiyateet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk
- ◆ Yiityayateet nye kase latic coo kisut cwiiyatet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk
- ◆ Yiityociikeye tukuk coo makutok am yiityayatetaap mooronik ako kooruk, werik ako tipikap pay am atepto ake tokol.

c) Mokoryontiit nyee mace cenyosye

- ◆ Cekas ngaalekaap mooronik ako kooruk cepo latikd
- ◆ Kerisyinetaap yiisyonuteekaap mooronik ako kooruk.
- ◆ Kaayenetaap mooronik ako kooruk kuruptoykeye ako cwiiyateetaap mokoryontiit.
- ◆ Mokoryontiit nyee kicecwiciiy mooronik ako kooruk
- ◆ Tukuk coo makutok cepo mooronik ako kooruk

d) Cwiiyetaap taateep karik

- ◆ Coongintaap tateetisyetaap karikaap mooronik ako kooruk .
- ◆ Mokoryontitaap mooroonik ako kooruk kuce katook,
- ◆ Tatisyetaap karikaap mooronik ako kooruk ce sute taay yamateetaap mooronik ako kooruk,
- ◆ Coo muce kukwane tatiisyetaap karikaap ceepynosok ako poyiik
- ◆ Coongintaap yamtayateetaap karikaap piiko coo yisye coopeti wule mite ceepynosok ako poyik .
- ◆ Kaayongyinetaap kantooyotiik coo yiityoy tatiisyetaap karik kulotis tukuk coo cwiiyotin coo mace piiko.
- ◆ Cekon karik kukwiiy yisyonuteek cee namakeye ako moorok ako kooruk.

e) Yiityayateetaap ateputok

- ◆ Kokwet nye namakeye ako tatisyetaap karik am ateptaap nguuny nyepo kansoronik nye kacetowu kuruptoykeye ako yiityayateet ako tatisyetaap karik.
- ◆ Cwiiyateetaap mooronic ako kooruk kuruptoykeye ako latic kunye cesute kupoyit yiisyonutekaap kenyt nyoo kotil .

- ◆ Palakyetaap tatisyetaap karik nye yote konyikaap mooronik ako koruk kunye cooni saang yoo katil kenyt akenke.

6.2. Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk

Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk kunye kicetowu kuyu yiityayat nyepo koret tokol kupo nareteetaap yamateet am yiityayateet nye kitilyoy Beijing am kapurtaap ceepysok nye kipur Beijing am kenyitaap 1995. kitesyi palakyet nyepo (1997/2) ako (2006/36) ntarastinak cepo latik cepo coopoteet cepo mooronik ako kooruk . Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk kunye kicesoome cecuule wuyinwekaap ntarastinakaap mooronik ako kooruk.

Coopoteet nyepo mooronik ako koruuk “am palakyet ECOSOC nyepo 1997/2 kunye mwowu kule coopotontiinyi ku karesyinet nyepo kooruk ako mooronik kuruptoykeey ako yiityayateetaap yiiyanik, kumiwol ntarastinak nto yiityayatanik am ateputok tokol. Yiityayat nye tiikyini kusat ngaalek cepo latik cee namakeey ako mooronik ako kooruk am kooyinto,yiisyonutek coo pere ciwangta, cemarar ako cekerer ntarastinak ako yiityayatanik coo mite siyasa,arosyekaap karik ako wanikyantiitaap piikaap koret saakunget mooronik ako kooruk kunyorne latik yutiyu cee karkeey kumamite cii nyee kitinye.”

Am tokol ku kule cemite cetikyini yamateetaap mooronik ako koruk. Am kamoswok coo kooneryo,kankotinetetaap mooronik ako kooruk kunyekase kule kaapatya cekto mokoryontiit ako kupeyok coo kaywe cekto kamoswokwa. Cemace kule potyoyisyetaap mokoryotiitaap yemet kunye mace kunyor mooronik ako kooruk.

6.2.1. Muuce ceecop kuulene mooronik ako kooruk am Kokwetaap nguuny kuruptoykey ako tatisyetaap karik ako yiityayatanik.

- ◆ Teputook cenamakeey ako yiisyonutok coo yeme kule ciiy, syemutok, tukuk coo ngaarakune ciito, tukuk coo ciintotye coo namakeey ako mooronik ako kooruk,
- ◆ Yee kacisotekyi pate kule kastonik nto piiko kuce ponto wuyinwek cee citisyini nto ntarasti nye kacetow. Kikopor sumanet kule lumcini piiko wecwecateetaap yisyonutekaap karik am wule mite mooronik ako kooruk am arosyek cee roototin amye mooronik ako kooruk kuce nyoru mokoryontimwa am arosyek cee cwiiyotin. Cengesyetaap lokoywek kunye kakopor kule puryo kot makoryontit ngiityonin

nye sutu yamatet am kastonikaap piiko nto yamateetaap konuntaap kasotoywek kunamakeey ako kule kaciiyisye kulane mooryontit.

- ◆ Anyoru lokoywek cee cemciini woyinto am ngoomnenet ako cekaresyi kaapurtaap mooronik ako kooruk. Cwiiyateetaap kangetunetaap mooronik ako kooruk kunye mace ciiyisye sawaniik tokol saacenyor lokoywek ako kangetet sakopor cwiiyateet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk ancenyorci wule mace satita.
- ◆ Mite yiityayateet nye neere ntarastinakaap kapatisyet kitakyini yiityayatanik yee mite lokoywek alak cee loote coongtaap piiko. Cwiiyateetaap lokoywek am kule mooronik nto koruk kuce tepe kule kakis ne ciitake. Koonu lokoywek coo namaakey ako kapototik coo mooronik ako kooruk, muce kukon paroyinto nye muce cekase cwiiyateet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk am omiik cee wuye cekto ako yisyonutek cee yiye cek.
- ◆ Teepune kooruk ako mooronik kunamakeey ako wule sotitoy cekto kunamakeey ako tukuk cee tongonye sapoonweekwa. Mite cwiiyateet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk kunamakeey ako tukuk cee cemace cenyosye ciy. Kuyu yoo kaatok wuyinto ponte kooruk wuyinweekwa cee pere cekto nte cenyoshe cesat, kuyu peko coo tililech ako rwonto, mpo mooronik kupere cek nta kacenyosye yisyonutekaap karik. Puryo kooporu kule am tukuk ciiticu mace cenyosye kuce kitoore tapan ntene mace cinket kule keey nee mace mooronik nto ka kooruk. Kiitok kule karumciineteetaap ceepynosok am kasotoywek kuce tukusic kot kumac cekas kule kaciiy kunee saa celum kasotoywekaap ceepynosok.
- ◆ Asyem akas kule kace ywe swamet yisyonutekaap ceepynosok yoo cityoy yiityayateet ako tatisyetaap karik. Mpo yee kokopunto ciisot ngaalek cee namaakey ako kaa am kenyisyek coo muna kulooyit, tompo ciilangte yiisyonuteek citicu tapon kunamakeey ako kapatisyetaap mooronik, kunye ceyweni swamet kulot nyepo kooruk am ntarastinak ako yiityayateetaap narateet.
- ◆ Mace cetayeke kasotoywek coo mwowu kule mooronik tokol ako kooruk tokol kuce ponto toponet ako tukuk coo karkeey. Makarkeey cek kuruptoykeey ako sumanet, kenyisyek, ako wule kicinerta ciito. Makarkeey mooronik ako kooruk am wule kicitangta. Kunyo mayeme kiyomo cwiiyateetaap luketaap piiko, Kumac kule ciisot cii ake tokol .
- ◆ Karesyi wuynwek ako ntarastinak cee titire yamateetaap latik ako kupeyok. Yee kacekas cwiiyateetaap mooronik ako kooruk am

kastonukwa, mooronik ako kooruk kuce maponto yamateet nye karkeey kunyo mace saa kunyor kupeyok coo kwone narateet.

- ◆ Mace cenam piiko am arosyek cee karkeey amnye muce kusut cwiiyateet am wule mite piiko. Yee saa kuculakis moronic ako koruk, misyi kule kukas ceepyosok kansoronik kule kacecule ngalek coo kacengalale am torot yuun.

6.3. YAMATEETAAP KOUK AKO MOORONIK

Puryo kokwo nye muce kunar yee mamite yamateetaap kupeyok, mokroryontit, ako cecil taay kunamakey ako saponwekap mooronic ako kooruk yee sakoyongta kastonikwa ako samwokwa.

6.3.1. Muce ciiner kulane yamateetaap mooronik ako kooruk am kokwet nyopo nguuny?

- ◆ Misyini ciinget kule mite cwiiyatetaap moronic ako kooruk;
- ◆ Cwiiyateetaap lokoywek cee cwiiyotin kuruptoykey ako mooronik ako kooruk. Kuyu yee cemite cekaresyini lokoywek cee namakeey ako sumanet, tore tapan luketap tipik ako werik coo peeti sukulu anku mite klasinak coo makarkeey, wule yiityoy cek kuruptoykey ako wule wuynwek coo nyoru cekto kuyu wero nto kaatyte.
- ◆ Karesyi tatisyetaap karikaap Tistik ako yiityayateetaap ako yiisyonutekaap mooronic ako kooruk. Yee pere wakyetec mukwanyinakaap sukulunaakaap nguuny, kuyam cekas kule kace ywe karik ceetya tipik coo peti sukulu? Kacecwiiy mukayinakaap tipikaap pay ako surok coo retekeey cek yo mite arawet? Mite musukook coo cee pele tutwek, ako ntowinakaap peko?
- ◆ Yeme konget kokwonikaap nguuny lokowek cee namakeey ako mooronik ako kooruk, werik ako tipikaap pay cee mite kusapne yiityayatetaap kasumeti.

6.4. Wule namto mooronik ako koruk afisikwa.

KOONARETAAP NAMATEETAAP AFISINAKAAP MORONIK AKO KORUK AM KASUMETIITAAP NGUUNY

Kiiciirore palakyetaap kiitaput nyepo yiityayateetaap narateet kunamakeey ako potyoyishet nyetapon ako wule yiityoy mooronik ako kooruk yiisyonutek am afisinakwa (2012)

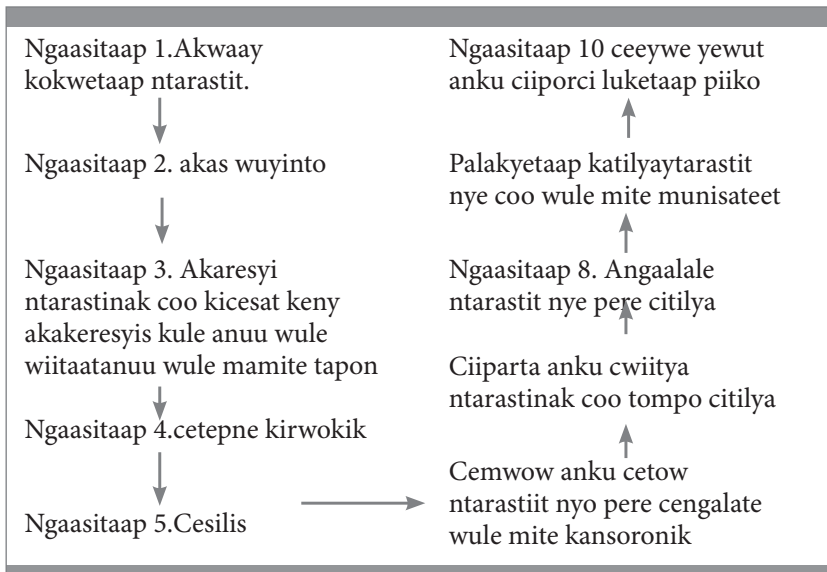
1. Cwiiyateetaap lokoywekaap mooronik ako kooruk. Longet nye karesyiini wule namtooy piikaap koret afisinakwa yoo kase wule ciyytoy yiisyonutek. Yoo cemite cecwiiytoy karik, kumac cekas kule tukuk coo mace piiko ako kule kanyor ngoo kune , ayuu, ako am anuu.
2. Koongeetaap kamukoywek. cecoop ceepynosok konget kamukoywekwa saa kooner kamukeeywek coo ponto cekto ako ngoomnenet nye kase kule ceneme kulane ateputok cee cwiiyotiin saa kulangte cekto wule namtoy mooronic ako ceepynosok afisinakwa.
3. Ciiwute ceepynosok coo cooganc am aficinakaap yemet ku keey nye makusut koyomateet am yisyonuteekaap yemet. Yee sakinookne ceepynosok kowutekeey afisinakaap yemet kuu kaciwute cekto potyoyisyetaap kasumetiitaap nguuny. Mpo yee kakowut ceepynosok potyoyisyyet puryo pooru kule kaciiyongyi ngaalekaap ceepynosya ake too ntene yee kakwa cek ku keey nyepo latik kot..
4. Ceek ku piic cee yeme cekase cekto wule yiityo yiisyonuteekwa. Kocini ceepynosok alak swamet kowut potyoyisyyet. Yee mamite ceepynosok kule ciiwut patyoyisyyet koporu kule munace ywe cekto swamet kotitir cekto. Kuu yoo cemite cekwaye yemetaap kokwet, kuyam kumite ntarastiit nye wuute ceepynosok somok kokwontinyo.
5. Tatisyeetaap karikaap moronic ako kooruk. Karesyinetaap tatisyetaap karikaap moronic ako kooruk kuce muce kusut ngaaalekaap manta am tatisyeetaap karikaap kasumeti, kase kule mokoryoti nee nyee kaceywe atepo ankouu ako kule ngoo nyee kasapne. Citicu punte arosyek somok.
 - a. Kinget ke keyongne anu mooronik, kooruk,werik ako tipikaap pay anku cekas ule tukun nee cee mace cek;
 - b. Cekarestoci kule tatisyetaap karik kunye mite kusate wuynwekwa ntoo puryeci.
 - c. Cekaesy kosereteetaap karik ako karurukeetaap karik cekas kule kapurtaap moronic ako ceepynosok kunye rupe ntarastinak coo kicekurta.
 - d. Tatisyeetaap karikaap mooronik ako kooruk kuce muce cinakte kupa wul mite wule cemi ciyytoy yiisoutek mararisyyet ako keraisyyet saa cekas kule kacenam tukuk coo mace mooronik, kooruk, werik ako tipikaap pay.

TAATISYEETAAP KOOKOCKOCETEET

Kookockocetet kusir kasumetiiaap guny ku ntarastit nye sate ateptaap Tistrik. Kookockoceteet kunye muce ciyci Tistrik tokol nto karerya. Kookockoceteetaap Tistrik nto ateptaap koret nyo woo kunye mayeme kupuntekeey ako ntarastiit nyoo woo nyopo koret nto ntarastinak coo kasat yemetaap kasumeti. Kookockoceteet kunye yeme;

- kukas lokowekaap luketaap piiko puryo kule ciito akenke
- mente kot asutu ngaal cee rwoce ntarastinak coo kicesat kenya.
- mente ciirwoc ngaal cee kikorwoc kenya ntarastit nyewo ntene kule atitir.

Mace mpo kule kwiitya Tistrik yiityayateet nye sate ntarastinak saa kuwutekeey piiko. Yutiyu yee mace cinokne kantocineteet kulekte wule mite piiko. Ciiporu kookockoceteet am nguuny yuu.

Mace cinket kule ciito nye coone kokwwetaap Titrik kune muce kutow ntarastit nye mace sacitilya am kokwet; kuget kokwet kusut ntarastinak cee patyoy kokwemwa.

Yuu yeee kaciiporne satisyetaap kookockoceeteet am Tistrik.

Ngaasi- taap 1	◆ Ponto kokwet piiko 7; CAO kantoyiinteet, ciito nye silisiyi, ciito nyo po ntarastinak, ciito nyoo coone wule mite yemet, piiko 3, macestre, state Attony, ako ceyec cee yongyini ateputok.
ngaasit 2	◆ Makukas kokwet wule cemite cenamtoy wuyinwek nto wule mite kunamtoy piiko coto ponto wuyinto. ◆ Kokwetaap ntarastinak kuce yeme kopucin ako ako piiko coo ponto wuyinto anku cekas kule ciikolyoy kulane piiko coto.
ngaasit 3	◆ Makukaresyi kokwet ntarastinak coo kicesat kenya anku kas kule mite kokolyoy piiko co ponto wuyinwek
ngaasit 4	◆ Makutepe kokwet poyik coo ngoomec kule maku kwiiyis ntarastinak nto puryeci.. ◆ makusil kokwet lokoywek coo konyor cekto, ako kule makusut kacuteet ntarastiitinyo nto puryeci. Anku sil cekto palakyet kuwo wule mite ateputokcee namakeey ako ntarastinak.
ngaasit 5	◆ Atepto nyoo namakeey ako ntarastinak kunye makutepute CAO ankusil palakyet nye namakeey ako ntarastit nyo tompo citilya.
	◆ Koporci ciito nyo silisiyi kokwet ntarastit nyo pere citilya
ngaasit 6	◆ Yee kakway piiko cee caang ntarastit, cekurta kapurto am posyosyok 14.

ngaasit 7	◆ Yee kaway piiko cee caang ntarastit, cekurta kapurto am posyosyok 14. ◆ Ngaasit nyi nye korom karoomun amye kocini yemet kupeyok kukon cekto kasoteywekwa. ◆ Ciikotyo kusir kartasinak coo cesamane, kusapa, takewunakaap piiko ako afisinakaap kansoronik.
ngaasit 8	◆ Yoo katil posyosyok 14 kopur kansoroc nguuny cengaalale ntarastit nyo pere citilya.
ngaasit 9	◆ Yoo kacitilya ntarastit, ciyokotyo kuwo wulwo wule mite Attorney general kusir munistetaap kasumetitaap nguuny kunye rwoce ako Attorney general kukas kule muna kuryackeey ntarastit ako ntarastinak alak. Am posyosyok 90 macekot tacekeresy.
ngaasit 10	◆ kacitilya kookockoceeteet, kotiiny kantoyinteetaap kokwet palakyanik muut, anciitilya kuyek ntarasti. ◆ Ceywe akenke kantoyinteetaap kokwet, akenke kuwo wule mite speaker. Ake wule mite munisteet nyepo kasumetitaap nguuny, kupo ayengu wule mite Attorney general nte ake kule cee sil palakyanik copo lokoywek.

Yee kacitilya kokwet kookockoceet tokol, cecemci polisek, kot ako kasumetitaap nguuny kukwiyisye.

Plis kuu ateptaap kasumetitaap kween nye kitowu ntarastit nyewo anku cekto cee ripe ntarastinak ako kookockateet. Yoo mite cekto kuriipe ntarastit ako kookockeeteet, ponto ceek kamukeeywek kurat cii nye katakowirta nto kakowirta ankuyam kule kutep cekto anku kokotyo tepunemwa wule mite kantoyinteetaap plisek.

Am Uganda, ngaasinaakaap kot kucu; supreme, Court, Court of Appeal, High Court and sub-ordinate Courts which include Magistrates' Courts and Local Council Courts.

Kot nyopo nguuny kunye kase kule kaco kookockeeteet ako kayweyisyet. Naame cek kawirtoyik cee wuu pesenutok, ntakananik, nto purisyet, kawirtayateetaap torokok ako tursyet, ako yee kaciyit tukuk cee kawur maketye 2,000,000

Ngaasit nye cemwotye saa ceelum kacuteteguung kuruptoykeey ako kookockoceeteet ako ntarastinak kucu;

- a. Kacuteetetaap ntarastit nyo kicitilya nto kookockoceeteet kuce cesate kokwetaap saangta, nte yee muna kupiyony cii kumwatya kangunyateet wule mite kokwetaap parish.
- b. Somsetaap kanguunyet kunye tilyoy kot nyepo parish nto kamasta nyewo, nto rorokisyeek nto sub county .
- c. Somset kucone kamasta nyewo,rorokisyeek nto sub county kuce mite yewunyekaap macestrat .
- d. Somsetaap roroket kunye weti wule mite chief macestrat kuwete wulo kuwo high court, kuyo kacoom chief macestrat nto high court.

7.1. konuunetaap ngaaleek coo pere ceengaalale, kookockoocateet akolookoywek

7.1.1. Koon uuneteetaap ngaalek coo pere ngalaale

Ngaalek coo pere cengaalale ku kasotoy ce kacesil cee ruruce kasotoywek tokol. Cesutyini kokwet ngaalek coo pere cengaalale .

Yiityayateet nye rupe yee cengaalale ngaalek am kokwet.

1. Ceketaap

Yoo pere kungaalal ciito nye kacone ateptaap ntarastinak, ciyyweye neto. Yoto kucac ciito kungaalal kule, “ kacac...”am lakwar kot,yoto cecamci nto puryeci kuruptoykeey ako ntarastinak, ceywentini neto paroyinto sa cekas kule kacecam nto puryo. Mpoyi ciito akenke nyekacamta. Paroyinto nye cekonu kunye poo latik Karomun kulotis yoo caang piiko. Am piiko coto coongaac, kila cii yongyini luketaap piiko.Cekonu paroyinto saa kutepeke piiko kule kacecam kasotoywek nto kacetaay.

2. Kirwoget ako kacuteteet

Yee kacesut ngaalek coo pere cengaalale, kuketyikeey kantoyinteeet kusoman anku yat ngaalalateet. Ciito nye nyosyi kungaalal ku ciito nye koosuutu ngoolyoteet nyoto pere cengaalale, yee kakowany cecemci piiko kukon kasotoywekwa. Cii nye tompo kungaalal kunye muce kucamtoy ngaalek coo kacengaalale keny. Yee katinten ciito ake kot, ponto kantoyinteeet kamukooywek koyongto ngaalalateet.

3. Marictaap ngaalek coo pere cengaalale

Ngaalale nyo pere cengaalale kunye patyoy kokwet, cengoolole ngaalale akenke aret akenke.

4. Tukuk coo cemace yoo cekweyisi.

Pure kokwet yoo kacaangiitu piiko. Cetepne ngiiy kasumetitaap nguuny kuruptoykeey ako tukuk coo cemace yoo cekweyisi

5. Katilyateetaap ngaalek coo kacengaalale.

Yoo kanyi luketaap piiko coo cemace, kusoomb kantoyintet piiko kooyen, ako citilyoy ngaalek yoo kacamta piiko coo caang. Muce kucemcii kokwet piiko 2/3 kopur nguuny kungaalal, nte yee muna kupa taay ngaalekalak tapon, konu ntarastit kule mace kweyisi. Nto kacamcii kokwet piiko makukwa .

6. Sateetaap ntarastinak

Ponto kokwet kamukoywek cee cesate ntarastinak, Mite palakyet nyekacenamciin ANNEX B nyepo kiitapuntinyi.

7.1.2. Suutuneetaap kookockooceteet ako lookoywek

Adapted from an Article by Ann. G. Macfarlane (2008) titled “Who may raise a Point of Order”?

7.1.2.1. Kookockooceteet

Kookockoceeteet kunye cesutu yoo cekasyintos ngaalalateet kunamakeey ako kokwet nyowo nyopo Uganda nto kokwetaap nguuny.

Ciiyisye ayuu kookockoceeteet.

Ciiyisye kookockoceeteet yoo kaciiri ntarastinak. Ceeptyosok kansoronik kuce misiyiini konket ntarastinakaap kokwemwa yee pere cekto saa cee ciiyisye kookockoceeteet. Cesutu ngaalalantinyi yoo mite kansorot kungoolole. Celumciini ngiiny kokockoceeteet nte weti taay ngaalalateet.

Tooku ngoolyontontinyi yoo kasom kansoret kule nte kaciiri ntarastiit. Kusom kiyongto kansoret nyoo mite kungoolole, yekacecemci, kumwoy kule; “pere angaalale kookockoceeteet...” kumwoy kantoyintet kule..... “mwowu ngoolyontenguung...” kuwo taay kansoret kngaalale ntarastit nyee kaciri.

Ponto speaker kamukoywek kucam nto kataay somsetaap kookockoceeteet.

Kuyu yoo kaa sut ciito ake ngaalyonteet nyoo pere cengaalale, anku kotilya pakenke kantoyinteetaap kokwontiinyo, kuye cemwowu kokocoocetet. Mace kulumcin yemet ngiiny ntene kiitilyoy kule cengaalale ngoolyonteet. Tapon kot yee kangaalale kansoronik wuyinwekwa saa ciisot cekto.

Mayeme cironi pate kokockoceetet ntene ciyisye yoo misyini. Cemwowu pakenke yoo kawur kiitake. Yee muna cemwow pakenke mente koolilenkeey.

Titire kantoyiiteet kansoronik saakunget kule ciyisye ayuu kakookockooceeteet.

7.1.2.2. Lokoywek

Kuyu kookockooceeteet, lokoywek kuce misyni konget cii tokol am kokwet. Muce kuwir kansoret yewut torot ankusom kukoci ciito nyo mit kungoolole lokoywek coo menket nto kacemwoci neto lokoywek coo menket yoo manyenyi sawet kungaalal.

7.1.2.3. Kamamite kookockooceeteet

Yoo mamite kurupe ciito yiityayateetaap kapurto, kuyu yoo kalyol nto kangalal yoo muna kupunto sawenyi, ngeete kule koorwoki ciito nyoto.

7.1.2.4. Karactayateet

Yee kacelyom ciito nyoo mite kungoolole, ponto kantoyinteet kamukoywek kukaracte ciito nyoo mite kungoolole.

MAARARISYET AKO KERERISYET: KAARERYANTEETAAP SISIT

kiiciiroore palakyetaap yiityayateetaap koroosyek coo kiikoyomokeey am kiitaputaap mararisyet ako keererisyet ako yiityayateet ako tatisyetaap karik (Puntland ako koretaap Somalia, 2011)

Mararisyet kuu nye cemwe kule yiityayateet nyee ngete kantoyotik kunyor kotunet nye po akokay kunamakeey ako tukuk coo pere ciyy.

Kererisyet ku yiityayateet nyee kase yiisyonutek coo kaciwany nto coo mite kupeti taay anku karesyi kule cemite cenyoru tukuk coo cemace.

Mararisyet ako keererisyet kolyoy atepto kunyor lokoywek kukwane yiisyonutek coo koociwany ako coo mite kupeti taay kuce muce ciyisye cesat yiityayateet, kimuce kuwuyit kot yee mamite yiityayateet, mararisyet ako keererisyet amye nte macinket kule mite keweti yiisyet taay tapon nto puryeci, anku cekas kule cesete kulane wulo kawur.

8.1. Tuukuk coo yeme kumite kasoteey yo ceemite Ciiytyociinkeey kererisyet ako kiirateet.

8.1.1. Koowuuteetaap piiko coo neemekeey

Kusir yiityayateet, mararisyet ako ,konetisyet ako narateet, yeme ciwute kantoyotiik saa kukon katitirisyet. Kasotoywek cee yototiiin kuce sutu cenyor latik am ngaalek coo kacecamtatocin sa kuco narateet.

8.1.2. Toopaneetaap coomakutook

Yiityayateet, mararisyet ako keererisyet kuce ciyytoy cekas kule katok latik, puryo kule kaciiy yisyo tokol. Kito nye korom kuu wecwecateetaap narateet coo toku yoo kaciwangta yiisyonutek co kikiciitya am Tistrik Anku langteetaap saponwekaap piiko.

Tukuk coo kwone Kokwetaap nguuny kuce cinumne Tistrik ako palakyetaap kokwet nyo woo anku ciyyomo sacenyor kotitirisyet nyepo tukuk coo pere sacenyor.

8.1.3. Toopaneetaap cuurtayaateetaap naraateet

Yiityayateet, mararisyet ako kererisyet, kuce mace kukwa ankopur. Mite yat yec Yiityayateet, mararisyet ako kererisyetaap mooronik ako kooruk. Sutooy yiityayatanik yee muna cekeresyi cwiyaateet nye mite kwenutaap mooronik ako kooruk. Cwiyaateet ako sasisyet kuce wirtoy narateet am luketaap piiko.

Karke ako yee kasut piiko yiityayatanikaap narateet kuyek cekwa. Makutok piyongeteet kuripokoy mokoryontit anko wutekeey piiko kurip tukukwa.

8.1.4. Mokoryontitaap karik

Yee mite mararisyet ako kererisyet kuweti taay,kumac kule ceeywe mokoryontitaap yiisyonutek yukwak tapan.

Mararisyet ako kererisyet kuce muce ciyomo ako tatisyetaap karikaap ateputok alak kuce tilyoy anku tiny piiko coo cicintos.

8.1.5. Mokoryontitaap piiko

Yee sakurotMararisyet ako kererisyet tukuk cuu cemas kumite;

Piiko coo yiisi coo camtotin- piiko coo pontokangetunet kuce muce yiisyetaap Mararisyet ako kererisyet.

Piiko coo kangototik am Tistrik ako kantoyiikaap siyasa kuce mace kowute luketaap piiko yiityayateet, mararisyet ako kererisyet, puryo kule kowuteetaap piiko wule mite yiityayateet, mararisyet ako kererisyet ntene kwii mpecek yiityayatantinyo. Yotoo cekas tapon tukuk coomace piiko. Ako yee kacekwaay piikaap koret kowut piiko coo yiisi ako mararisyet macyomo kasumetitaap nguuny ako piikaap koret.

Table 1: TATISYETAAP MARARISYET AM TISTRİK

cuu ceporu ceketaap tikiyinet		Cuu ce poru arosyek cee cekase narateetaap tikiyinet nye cemace yee katil kenyt			
tikiyinetet	Wule kiyongne	Tukuk coo poru kitake	Kenysyek coo cemace	Aretaa-petaap keresy-inet	karuruketaap lokoywek
Tikiyinaap 1:ce-nyor kanyosyetam Tirisk80% ku piiko coo nyorune kanyosyet poninak cee cewostote posyet akenkeaccess	50% ku piiko cee nyor kan-yosyet am poninak cepo posyetakenke.	Luketaap suptalinak Luketaap piiko muce kupo suptal	Cetesyi suptalinak 6% kila ye katilkenyisye 5.	Yiisye teputok am suptal	Ateptap piiko coo yiisi ako yemet kuce ruruce lokoywek kukwane suptalinak akukoty kupa wule mite ateptap yiityateet.
Tikiyinaap 2:satisyetaap arosyeKaap Tistrik 80% kokalya wostoyotet, ako cepunto	40% arosyek cee tap-onac cepeti makit	Koy-intaap arosyek ceesa-totiin	kenyitaap 1,2,3= 10% Kenyiitaap 4 &5= 5%	Mapunak coo poru satyetaap arosyek.	Ateptap yiisyonutek kocini ateptap yiityateetaap arosyek lokoywek kunamakeey ako arosyek am Tistrik.
Tikiyinaap 3: sukulunak copo nguuny copo Tistrik kuce kitasyike lekok 90%cuticu kuce tipiaiko werik	50% kuce kilekok tokol ce kicesil-(60%kuce kiwerik 40% kuce tipik	Lekok tokol am sukulu-nakaap nguuny.	Kutesy-inekeey werik6% kila kenyt Kutesyine-keey tipik 10% kila keyit.	Kuyiiti-syeetaap silisy-eetaap lekok	Ateptaptaap yiityateet kuce cene lokoywek kukwane atepto nyewo nyepo sumanet

Mamite sawa nyee kicitore tapan nyee ceekerere mararisyet ako kererisyet ntene ciye kutompo ciwongtoy yiityayateetaap yiisyonutek.

KAARERYANTEET NYEPO SOKOL: KOKWETAAP CEEPYOSOK

*Lokoywekaap kareryanteet nye kiiciroore kokwetaap ntarastinakaap
ceepysok cuu, kokwetaap ceepysok coo pere cenyoru
yamateet, kayometeetaap ceepysokaap kokwetaap Uganda ako
yamateetaap ceepysok coo yiiciintos nye kisile Leah Oliver(2011)*

9.1. Keey nee nye makyini sa cetow kokwetaap ceepysok

9.1.1. Kokwetaap ceepysok ku keey nee?

Kokwet ku kapur nye cwiiyat nyepo piikaap atepto nto yiityayat nye kacisoty. Kunyo Kokwetaap ceepysok ku kapur nye cwiiyat nyepo kantoyikaap ceepysok cepo yiityayat nye kacisoty.

Yee sakuroot kokwet, mayeme kule kutorok cekto piiko cee wu ceepysok, karimanik, piiko cee yiisiyo ako piiko coo memuceke. Yee seyuku akenke am piikaap kokwet, numukeey nkiityonin nye muna cenamening nyi swama anke ngaalek cee taponac cee tikiyini. Puryo kot kumite kule misyini ku ceepysok kansoronik piiko cewute kokwontinyi. Mooronik cemtoy yiityayatanikaap kokwontini kuce cecemcini kowut. Kokwontinyi kunye yeme kunyor ngoomnenet saku ruruc mokoryontit nye muce kuwecwec saponwekaap ceepysok ako kamoswekwa. Kaayongyinet ako ngoomnenet kule cicin kuu keey nyepo latik am komwtaap ceepysok. Makuuner mpo cekto ngoomnenet nyo cecenye lokoywek sakukwer taay ceepysok. Makutoopan kokwet ateputok cee muce kukwiiyis cek tokol kuner ngoomnenemwa am ateputok cee cwiiyotin. Piiko coo yiye cekwa kuce misyini kokolyoyis. Am kamastaap mokoryontiit makumac kokwet mokoryontiitaap piiko ako lokoywek, nyemakukwiyisye kokwet kusut taay ngaalekwa.

Muce cekas narateetaap kokwet kusir;

- ◆ Camtayateetaap yiityayateetaap ngaalek coo pere cengalale.;
- ◆ Katilyayatetaap yamateetaap mooronik ako ceepysok kuce neere yityayateetaap kokwetaap ceepysok nye yongyni ceepysok kansoronik. ;
- ◆ Karumcinetaap kokwetaap ceepysok kuce kase tatisyetaap karik ako yiityayataniik cee titire ceepysok anku citilya ntarastinak ako

yiityayateetaap yamateet kunye kase kule kasapne mooronik , ceepynosok, werik ako tipikaap pay yiityayatantinyi.;

- ◆ Kweyisjetaap ceepynosok kuyek kantoyotiik am kowet.
- ◆ Kamukoywekaap ceepynosok kansoronik ako ceepynosok alak tokol kuce mace cetorok.

Yiityayatanikaap kokwetaap ceepynosok kuce yeme kotoroc ngaalaletaap moronic ako ceepynosok. Ngaalaletaap mooronik ako ceepynosok kunye kikwiysisye kot kokwetaap ceepynosok yoo kiciye ntarastiitaap Uganda nyo woo:

“Yoo kimite kuweti taay yiityayateetaap kapurtaap kokwet nyewo nyepo koretaap Uganda, kunget piikaap kokwet nyitinyo kutopan ngaalek cee macee ceepynosok karoomun.

,Kanketneeteetaap ntarastiit nyo woo nyopo koretaap Uganda kunye tilyoy yamateetaap moronic ako kooruk. Yee sekas kule yiityayatantinyi kunye kiciiwute ntarastiit nyo woo nyepoUganda, kipurto kokwet mooronik ako kooruk anku ngaalal” Yuu yee kicekure mooronik alak ako piko coo mapo kokwet ako kanktotik kngaalale cekto ngaalek cee cwiiyotin. Paroyiin ake tokol nye kmite keey ake tokol nye kicemece cengaalale, kicekure piiko coo kicekwaay coo pure kokwetaap C.A kukoon kakolyoyisyet. Ngaalaletaap moronic ako ceepynosok kuce kiyek keey cemosi koromun kooner anko kotitiris sakuco yiityayateet coo cemace”.

9.1.2. Amne kokwetaap ceepynosok?

- ◆ Koporuke kule kokwetaap ceepynosok kunye yeme kuponto ngoomnenet kunamakeey akoo mooronik ako kooruk saciiy yiityayateet nyee sutu yamateetaap mooronik ako kooruk.
- ◆ Kokwetaap ceepynosok kunye muce kopur ankukas wuyinwek cemite ateptaap siyasa ,arosyekaap karik saponto nyepo akokaay ankukas kule cesate kulane.
- ◆ Kokwetaap ceepynosok kunye kolyoy ceepynosok alak kusut taay yamateetaap mooronik ako kooruk kusir ntarastinak ako sumanet.
- ◆ Kokwetaap ceepynosok kunye muce ciyisye cecenye lokoyek kunamekeey ako sapontaap kooruk ako lokoywek cee namakeey ako cwiiyayateetaap mooronik ako kooruk. Tukuk cee ryooce kooruk karomun kucu;

kenyisyek, kamutisyyet, ryakateet am kaa, ako komyanet. lokoywek cuticu cee cecenye kuce titire ankuner ceepynosok.

- ◆ Wanikyantiit kuu swamet am kokwet, yee kacamta ceepynosok kansoronik kotitir kookockooceteet nye makusut latik ako kooruk,masa cirumci citilya kuporye cekto nkit cemite kukwiiye.
- ◆ Wuyinwekaap ceepynosok kuce karkeey am wule tokol. Kunyo lekit kot kungaalale ceepynosok kansoronik wuyinwek cuticu sacesut wecwecateet am saponwekaap tipikaap pay ako ceepynosok.
- ◆ Ceesase kot koruk am kantocineteet. Konyo yat muce kokwet kokoci cekto kupeyok kukwicin sakungaalalta ngoomnenet yee mite cekto kuneye lokoywekaap latik.
- ◆ Kokwonikaap ceepynosok kuce titire wanikyantitaap ceepynosok am ceepynosok coo kicekway am ntarastinak.

Kusir lokoywek coo kicesil ntarastit nyewo nyepo Uganda kinyor ceepynosok latik luket. Ciporu am yuu latikaap kokwetap ceepynosok.

“Kiimuc kokwetaap ceepynosok koparaay kupeyokaap kotitirisyyet yoo kiciiwute ntarastit nyowo nyepo Uganda am kenyyintaap 1995. Kikicamta ateptaap NRM kule am kokwonik sisit cepo kokwetaap nguuny kuce makuyeme kule kuyutye kupeyokaap titirisyyet.”

9.1.3. Tiikyineetaap kookwetaap ceepynosok ku keey nee?

- ◆ Ciiner wanikyantit am ceepynosok am kantoyontit. Wanikyantit nyitinyi kunye kase kule kanyor ceepynosok ateputok coo wuco poo mooronik am kokwet. Kuyu nyewo nyepo ngaacaret nyepo kokwet. Muce ciiparay wanikyantit nyiitinyi kuponto wule mite karimanik, piiko coo memucekeey, piiko coo ponto yiisyonutek ako mooronik, kuu kiticu cee muce kotitir coo mite kutyyikni ceepynosok.
- ◆ Cetasyi luketaap ceepynosok coomite ateputokaap kantotyontitaap siyasa.;
- ◆ Ciititir anku cecwiiya lokoywek coo kiceceny kunamakeey ako ngaalekaap koyongyyinet am kokwet.;
- ◆ Ciititir piiko kukon kantoyotik coo makungaalale kokwet.

- ◆ Kiyomokeye ako piiko coo yongyini karimanik, piiko coo memucekeye ako piiko coo ponto yiisyonutek coo rumcini kamukeeywekaap ceepysok.

9.2. Muce kuuroot kookwonikaap ceepysok yee kaceeywee ngaalecu kaasotoy.

Am sawanik ceecongaac mite ateputokaap siyasanik cee ketye akenge am kokwet. Yee wuntinyi kuyam kule kosot ceepysok kansoronik kule katitir kulane kokwet. Teputok cuu cee yeme ceewek yoo cetoowu kokwet.

- ◆ Tukun nee cee yamtoy piiko coo kwone ateputokaap siyasa cee cwiiyotin cee namakeey ako piiko coo yongyini cekto?
- ◆ Ntarastin ne cee yeme citilya am siyasa cee ceeme kantoyotik?
- ◆ Ngoo cee mamite ateptaap siyasa cee kikene? Muce ciyisye cekto kulane sakuwo taay ngoolyontet nye cemace.
- ◆ Aroosyek ankonu cee muce ciyisye kitilye ntatastinak?
- ◆ Mayeme kutorok kokwet kamasta ake am yiityayatetaap tukuk coo pere ciy. Uganda patenyi am potoyisye kunye ponto ateputokaap siyasa cee caang. Kunyo memuce kukuskusit yiityayatet nyo kakyitya. Kunye syeme kantoyik kungaalale ankurup yiityayatanikwa. Koopor kule yee cekweye ceepysok coo kantoyotik kumac kule cekway kantoyotik coo muce kontogyi ceepysok tapon. Misyini kukwiyy kokwet yiityayatanik coo ngaarakune ceepysok anku pere sakunyorne cekto yoto latik ako lokoywek. Yiityayatanik coo sutu ngaarakwek am ceepysok kansoronik kuce sutu wanikyantit.

Yoo kacetow kokwet, cuu cee mace ciy;

1. Nyewo nyepo ngaacaretaap kokwetaap ceepysok kunye yeme kukas kule kaceywe piiko coo poo siyaset ake kupeyok konyogyi kapurto puryo pate piiko coo kwone ateptaap siyaset nyo mite kupotyoyisi.
2. Misyini kusat kokwet yiityayatanikaap yisyonutek cee koockoce coo pere ceekto ciy. Ngoolone cekto yiityayatanik coo kiikwiyy kokwet kule ciwangte paroyinto kicelumcin. Yiityateet nyitinyi kunye pere cesate wuyinwekaap ceepysok, lekok ako kaastonik. Muce wuyinto kuyu raratayateetaap yiityateetaap yiyyetet, anyosyek tukusic ako yoo kacepuntekeye am kastonik. Korokyi kokwet kucil ngaalek citicu kuruptoykeye ako nyikiisto.
3. Yeme kuponto kokwet yiisyonutek coo roototin. Cuticu kucu:

- ◆ Ceenyosye ciiner ntarastinak – kwone ciiticu wuyinwek coo ryoce piiko, kuce mace kule cenyosye cesat.
 - ◆ kooneretaap kupeyokaap kansoronik. Kupeyok cuticu kuce muce kukwa kusir CSOs nto kasumeti ako ceekway piiko am kansoronik coo ponto wuyinwek coo yeme kule ceenyosye cesat.
 - ◆ Cititir samwek ako karumcinetaap siyasa am ngaal tokol cemite.
 - ◆ Ceetow piiko copo swamet kuceny lokoywek sakorwoki cekto kokwet sakuceny aroosyek cee cuule ngaalek cee kacenyor kule mace cesat. ;
 - ◆ Ciitoroc kapurto am piiko coo kweyisiy ciiruruce lokoywek;
 - ◆ Ciipurto kapurtaap piiko coo saakose lokoywek am kaayongyinet ako ncengaalale tukuk coo pere kokwetaap ceepynosok cewwoki piiko coo kweyisiy;
 - ◆ Ciiruruc karik ciilangte saaponwekaap kooruk coo cemekeey kusir piiko coo konukeey kotitir yiityayantinyi;
 - ◆ Ciitorooc yiityaateet nyewu “ceepynosyet nyepo kenyit”. Cesome piiko kokwany ceepynosyet nye yisiy tapon am naktaryantiit, musimsyontit.
 - ◆ Muce kutow kokwet kiitaput nye cikoste ceepynosokaap Tistrik am paronyinto nyo kokwiyis cekto. Muce kupoyit kiitapuntinyi kansoronik nto piiko copo ateptok alak coo muce kakas kokwet.
 - ◆ Mace kwiitya kokwet yiisyonutek cee ruruce ceepynosok. Ruruc yiityayateet nyitinyi ceepynosok coo kikoyomekeey anceyamta lokoywek cee toongoonye ceepynosok ancekas kule ceesate kulane. .
4. Misiyini kitoroc kokwet piiko kuungaalal am kapurto. Yee katuuyo yemet ankukoon kasoteywekwa, kuyam kule ceepynosok tokol coo mite kapurto nyoto kuce yeme kitorooc kasotoywek cooto ankukwiiyisy tapon.

9.3. Yee saakwiiyis tukuk cuu cee rooko kutok:

- ◆ Piikaap kowet kuce mace kukas ngoomnenet saa ruruc cekto kakolyoyisyet nye misiyini;
- ◆ Yeme kumwoki kokwet piiko coo koonukeey tukuk coo mace cekto. Muce ceekas ateputok coo karesyini ntarastinak kusumantyi cekto. Yeme kitorooc ateptaap yoomet saa kumwatya lokoywek wule mite yemetaap piiko. Kuur mpo kankototik kusumantyi kokwet.
- ◆ Yiisye piiko ceewu mooronik kungaalale ngaalek cee cwiyyotin;

- ◆ Mace kuutoytos kokwet akokaay kyiitya ngaalek coo cemec;
- ◆ Mace kungoolole kantoyotiikaap kokwet ako piikaap kokwet akokaay
- ◆ Misyini ciikotyo lokoywek kusir yomet nyee eenye kakolyoyisyet;
- ◆ Misyini kupo wook ayeny saakucuul wuyinwek coo tongoone ceepysok mpoyi mite cekto siyaset;
- ◆ Muce ciyisye kokwet kuyu mataka saakutuyo ako ceeyec copo tarat copo ateputok;
- ◆ Misyini kuponto cekto kapurto ako piiko coo eenye lokoywek, kuu ngaalaletaap radio saakukon wanikyantit.
- ◆ Konumnekeey cekto ngaalek coo cwiiye piiko.
- ◆ Piikaaap kokwet kuce yeme kurip ngaalekaap ateputekwa.;
- ◆ Ceceny piiko coo ponto kasotoywek cee muce kukwiiyisye cekto kokwet;
- ◆ Ceceny piiko coo ponto tikyinet nyewu nyopo kokwet anku ceyamta lokoywek ako mokoryontit;

Glossary

Katilyayteetaap kokwet nyewo nyepo Uganda: Ntarasti nye kikitilya kokwet nyewo nyepo Uganda anku tiiny nyewo nyepo ngaacaretaap Uganda.

Wule ciyongne. Keey nyi nye puru wulw ceke kitakento yiityayateet nye pere saakusut taay kapur.

Ntarastit nye ceemece kule cengaalale am kapurto nyewo nyepo kokwetaap Uganda.

Mooronik nto kooruk wule kiicwiiyta yemet; wule kiciitangata cii kuyu moron nto kakoorko. Wecwecekeey ako poroyiinto.

Cwiiyateetaap kapurtaap mooronik ako kooruk am kasotoywekwa. Kwone cwiiyateetaap yiiosnutek cee yiye mooronik ako kooruk am ateputokwa ako yiisyonutek coo cwiiyotin copo mooronik ako kooruk.

Cuu kuu wule yiityoy piiko yiisyonutekwa am afisinakwa, muce am kamaswekwa nto kasumeti. Pooru kule keeyinyi kulane yiisyonutekuk am mokoryontit, ntarastinak, keyisye kulane karik, ako potyoyiisyet.

Coopoteetaap moronic ako kooruk nye sutu yamateet kwenutaap mooronik ako koruk sakutook narateet .

Cekeresyi kapurtaap mooronic ako kooruk kuruptoykeey ako wuyinwek coo nyooru cekto. Kase mpo kapurtaap kantogyineteet kwenutaap mooronic ako kooruk am arosyekaap karik ako siyaset. Muce ceerup cekto kusir kastonikwa, samwekwa, kamaswek, rorokisye ako koret tokol.

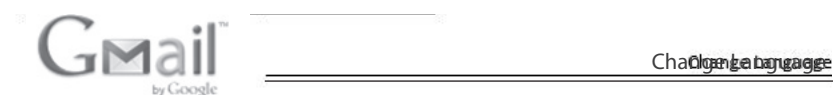
Yamateetaap mooronik ako kooruk. Kuu kamukeywekaap moronic ako kooruk,werik ako tipikap pay kungeerekune wule yunto anku nyoor kupeyok cee karkeey saakowutekeey saponto nyopo akokay, ntarastinkaap sabiny, arosyekaap karik, ako siyaset.

Ngaalekaap manta copo mokoryontit, kupeyok ako yiisyonutek coo yeme kule ciy.

Ntarastinak ceekicesil.

Tukuk coo cetyikyini ako tukuk coo pere ceenyor.

Annex A: Practical guide on how to open an email address

Create an Account

Your Google Account gives you access to Gmail and [other Google services](#).

Get started with Gmail

First name:

Last name:

Desired Login Name: @gmail.com
Examples: JSmith, John.Smith

Choose a password: [Password strength:](#)
Minimum of 8 characters in length.

Re-enter password:

☒ Stay signed in

☒ Enable Web History [Learn More](#)

Security question: If you forget your password we will ask for the answer to your security question. [Learn More](#)

Answer:

Recovery email:
This address is used to authenticate your account should you ever encounter problems or forget your password. If you do not have another email address, you may leave this field blank. [Learn More](#)

Birthday:
MM/DD/YYYY (e.g. "10/14/2011")

Word Verification: Type the characters you see in the picture below.

Letters are not case-sensitive

Terms of Service:

Please check the Google Account information you've entered above (feel free to change anything you like), and review the Terms of Service below.

With Gmail, you won't see blinking banner ads. Instead, we display ads you might find useful that are relevant to the content of your messages.

[Learn more](#)

[Printable Version](#)

Google	~
Terms of Service	
We bore to Google!	~
+	+

By clicking on 'I accept' below you are agreeing to the [Terms of Service](#)[Program Policy](#)[Privacy Policy](#)

Annex B: WULE YUNTO NGAALALATEET

WULE WUNTO NGAALALATEET NTARSTIIT NYO PERE CENGALALE20..... TISTRIK, KASMETITAAP NGUUNY NTARASTIT NYO PERE CEENGAALALE NYO SILOOTIN..... NGAALALET

Nyewo ciito nyo Ngolole,

Am kamukowekaap kokwetaap kansoronik, am kareryantet 38 Am ntarastit nyo kicitilya Nyepo kasumetitaap nguuny, cap.243, Ani..... (kaniyenguug) Kansoretaap(Saangtaap) asoome kokwetaap kansoronik (posyosyok).....am lakwar kot.

LATIK:-

Nyewo nyepo ngalalet satetaap ntarastit nyitinyi kunye ponto Latik cuu am wule mite kokwetaap kansoronik;-

1. Cesumantyi luketaap piiko yiisyontek coo yeme cekto kwiiy kuyu museret.
2. Kunyor kokwetaap kansoronik lokoywek cenamakeey ako torokok cee kiloykitu;
3. Cesut paroyinto nye tapon nyemuce cekonune museret;
4. Kuuywe kansoronik paroyinto kokotye musoronikwa;
5. Kuywe kansoronik paroyinto kukwiy yiisyonutekwa tapon;
6. Narateetaap karik cee cecece yiisyonutek .

Kuruptoykey ako latik citicu kacengaalale yuu, kapere nte kakotilya kokwetaap kansoronik ntarastitaap torokok ako nyopo kookockoceteet.

Keey tapon karoomun, nyewo nyepo ngaalalateet.....

KANSORET NYO SILISYI NYOPO YIISYONUTEL TOKOL.

Annex C: Tukuk cee ciyongne sakuyamkeey yiisontek coo cwiioitiin copo yemet ako ciito nyo mite nkityonin.

**Tukuk cepo ceepynosok kansoronik cee muce koyongne
sakuyamakeey sapontaap yemet ako ceepynosya nyemite
nkityonin.**

- ◆ Yaste tukun cee memuce kot yii ako mente amwowu kule meyyiye anke nket kule mepere saayii
- ◆ Yaste ciiwung yiisyonutek alak ankekas kule yiisyonutek cooto cemite ciywung kuce mite kuroote tapon.
- ◆ Soom Onyoteet kontogynowung am yiisyonutek coo mite yiye am yemet nto piiko nkit.
- ◆ Purte ntarastinak coo ntogynowung yoo yiisi
- ◆ Riip sawenguug. Yii yiityateet nye rupe kila poshoo
- ◆ Nket wule ceriiptoy sawet am yiisyonutek tokol ceepere ayii ako yemite ciito ake nyepere ayisye tukway,mwoki kuriip sawet, anke mwoki kuwuciikeey yee munakuriip sawet anke pontenyi yisyonuek alak cepere nyi ayii
- ◆ Nyoorusawet nyee ketampase ako piikaap saangta, nlet kule yuku ciitaap piiko.
- ◆ Yiisye aroosyek yomet tokol mwoki piiko kiitake. Kuu yee keyise komputeet, kolying koonor karik seeyiye ngaalaek alak.
- ◆ Ceeny kakolyoyisyyet nyee muce kokalyiing muuc sapontaap yemet.
- ◆ Purte ntarastinak coo riipiing nyiito. Nyooru sawet nye kengaalale ako piikaap koret.koci piko nampetaap siimut sakupurung nyii cekto siimut yee cemaciing.
- ◆ Nyoru sawet nye kociini kaanguung
- ◆ Yiisyo nee nye mace nyosye
- ◆ Sat kaatya nyee paraay senyuru wule kemunge
- ◆ Yee ponte pounteet, mwoki neeto yiisyonuteekuk anke kwiilyikeey nyii neto
- ◆ Nyooru sawet nye kemunge seesote yiisyenguung ako saponguung. Seewecwec saponto nyo memece nyii.
- ◆ Nket yamte yisyonuteek coocwiityitiin coo yeme kule ciy ako yiisyonuek coo yeme cule ciy ako piikaap kaagung

Loonget nye marere yiisyonuteekaap saamwek.**ATEPTAAP SAAPONTO**

Tikyinet: Cemarar yamateetaap yiisyonutek coo ciicini ceepynosok am suputal

Kaniyetaap suputalit.....

Rooroket nyoo mite suputalit.....

Kaniakaap piiko coo mararisyi.....

Posyetaap mararisyet.....

A: teputok cepo piiko coo yiisi suputal

1. Ataa piiko cee yiisi suputal anku yiisyonuteekwa kwongoocu?
2. Ataa piiko cee mace kukwiiyiisi am suputalitinyi?
3. Yee mite ngaal cee cwiiyotin, mwowu amne?
4. Kwoni suputal naktarinak ako ceepynosok coo nyoosyi am parooyin nee?
 - a. akookaay
 - b. Aret akange
 - c. aret ayeny am wiikit
 - d. makwoni mpo aret akenke

B: Ateputok cee nmakeey akoo sakityek am suputal

5. Ponto suputalit nyiitinyi sakityek coo yeme kuponto?
6. Yeme sakityek?
7. Pure suputalit paroyin nyeetya yee maponto sakityek?
8. Ponto suputalit sakityek cee munaciiyisye nto ceekipok posyosk?
9. cesutu sakiyek am parayinto nyoo cemace?
10. Ponto suputalit sakityek coo muce ceeywe ceepynosok coo kaacamkey?

C: Teputok cee namakeey ako saponwekaap ceepynosok coo cemakeey

11. Ponto suputalit wule caamcinikeey ceepynosok? (eee / puryeci)
12. Yee keecamta, ponto koto nyoo cemekey ceepynosok kwiriinak ataa?
13. Ponto suputalit naktarinak coo yiisi koto nyoo cemekey ceepynosok ataa?

14. Ciikolyoy kulane ceepynosok coo kanyoor wuyinwek yoo pere kucamkeey?
15. Ponto suputalit wule ceewirkyini leetut?
16. Koocini pikaap suputal ceepynosok tukuk coo yiisye yoo pere kucamkeey?
17. Kaakolyoyiisyo akee nee muce kuuywe suputalit ceepynosok coo pere kucamkeey?
18. Ponto suputalit wule ngeetune moontuwekaap ceepynosok?
19. Cuuman alak nee cee ponto suputalit?

D: Teputok ceepo yiityayateetaap yiyeteet

20. Ponto suputalit yiityayateetaap yiyeteet?
21. Yiityayat nee cee ponto cekto?
22. Wuutekeey mpo mooronik yityayateetaap yiyeteet?
23. Yiisye kasumeti ako suputalit loongan nee saa ceemwatye yiityayateetaap yiyeteet?
24. Ponto suputalit yiityayateetaap coonconisyet?
25. Ponto suputalit yiityayateetaap ceepynosok coo kooyotin anku ponto cerewen?
26. Koocini mpo suputalit piiko ngaalalta?

E. Teputok cee nmakeey ako tililinto.

27. Mite mukwanyinak?
28. Mite peeko cetililec?
29. Tilil saangtaap suputalit?
30. Ponto suputalit koot nyee ciyosye?
31. Ponto suputalit taarinak cee leeytos komoy?
32. Ponto suputalit piiko cee yeme ceeyiisi?
33. Ponto suputalit tukuk coo ceewircini tuutwek?

***F: Teputok coo namakeey ako yoo kaceename ciito swama
cerwoto ako tapurnateet am kaa***

34. Eeneme kulane piiko coo kakwa ako wuumyanateet kupo tapurnatet am kaa?

35. Ponto suputalit yiityayateetaap sakityekaap piiko coo kaciitiny?
36. Sile suputalit ngaalek coo tooku?
37. Ponto suputalit yiityayat nee nyepo piiko coo kacitiiny kupo Tapurnateet am kaa?

G: Teputok cee namekeey ako karik

38. Paane yiityayateetaap karikaap suputal?
39. Ciiye nee karikaap tililnto?
40. Ponto suputalit tatsiyetaap karik cee cwiiyotin cepo ceepyosok?
41. Karik ataa ceekwone kasumeti ako ataa ceekwone arosyek alak?
42. Yiiye mpo suputalit karik ceecii?
43. Nyooru suputalit karik am lakwar, nteye puryo sute paroyin nee?
44. Ponto suputalit tatsiyetaap karik cee cwiiotin cepo ceepyosok?
45. Mooye teekey suputalit karik coo kwoni ako coo peti saang kukas yemet?
46. Kiikyitya nee ako kiciiwany nee? Mite wecwecateet tokol? Yemite amne?

H: Teputok kunemekey ako potyoyiisyet

47. Ponto suputalit kokwet?
48. Puure letuutaap pooroyin nee?
49. Nket kokwetaap suputal yiisyemwa?
50. Ponto suputalit tatisyeetaap karik nye kiciitilya?
51. Ceyoote suputal yoo posyo nyewo?
52. Cekere ayuu suputalit?
53. Naame kulane suputalit yiityayateet ako tatisyeetaap karik?
54. Ciiwute piiko yiityayateet ako tatisyetaap karik?
55. Cename kulane piiko coo kwoni suputal?
56. Mite ngaalek coo mapomata? Cesate kulane?

REFERENCES

- ◆ ACFODE (2012) Handbook on Governance and Gender Accountability
- ◆ Constitution of the Republic of Uganda, 1995
- ◆ Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women (1979)
- ◆ Forum for Women in Democracy (2010) The Winning Campaign, A women's Guide to Winning Political Elections
- ◆ Local Government Act, CAP 243
- ◆ Sheila Kawamara Mishambi; Paper on Advocacy (2013) presented at a Training of Trainers Workshop for Trainers of District Women Councilors
- ◆ The Uganda Women's Caucus, Paper by Forum for Women in Democracy
- ◆ Women's Democracy Network-Uganda Chapter (2011), Training Manual for Women Councillors
- ◆ Women Democracy Network-Uganda Chapter (2011) Brief on Women Caucuses
- ◆ Women's Democracy Network-Uganda Chapter (2011), Brief for Local councillors on Chairing Committee Meetings
- ◆ Uganda Women's Network Hand book on Advocacy (2011)
- ◆ UNDP (2010) Handbook for Women Candidates
- ◆ UNDP (2011) Handbook on Monitoring and Evaluation & District Participatory Planning and Budgeting Process (Puntland & State of Somalia)
- ◆ Universal Declaration of Human Rights (1948)
- ◆ Uganda Law Reform Commission (2012); Making Ordinances and Bye-laws in Uganda

cee namakeey ako ceepynosok coo yiicintos Uganda

Ceepynosok coo yiicintos am Uganda kuce atepto nye yongyini anku ceengsyi, ponto cekto kokwonikaap ceepynosok coo kikoyomkeey ce yite tamon ako lo, ateputok alak ako piiko alak sokol. Kiicecece am kenyiitaap 1993 kukon paroyinto nyepo ruruketaap ateputok coo yoomcini ceepynosok poryetaap sasisyet.

Toopanet

Saangtaap Uganda nye maponto sasisyetaap mooronik ako kooruk

Yiisyet nyee koorom nyepere ciy

Ciiyisye wanik ako piiko coo kikoyomokeey ako piiko copo ateputok kusir lumcinateet, koneretaap ngoomnenet, neeyisyetaap mokoryontit, neeyisyetaap ntarastinak ako kayoongnet sacenyooy yamateet kwenutaap mooronik ako ceepynosok am Uganda.

Project Supported by the

Plot 198 Old Kira Road Ntinda.

P.O. Box 27991, Kampala, Uganda

Phone: +256 414 286539

Email: info@uwonet.or.ug

Website: www.uwonet.or.ug

Facebook: <http://www.facebook.com/uwonet>

Twitter: [@uwonet](https://twitter.com/uwonet)